

**ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚАРО ИСЛОМ АКАДЕМИЯСИ
ХУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.35/30.12.2019.IsI/Tar/F.57.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚАРО ИСЛОМ АКАДЕМИЯСИ

МИРЗАЕВА ФЕРУЗАХОН АҲМАДЖОН ҚИЗИ

**АҲМАД СИРҲИНДИЙ “МАКТУБОТ” АСАРИНИНГ НАҚШБАНДИЯ-
МУЖАДДИДИЯ ТАРИҚАТИ ШАКЛЛАНИШИДАГИ АҲАМИЯТИ**

24.00.01 – Ислон тарихи ва манбашунослиги

**ТАРИХ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD) ДИССЕРТАЦИЯСИ
АВТОРЕФЕРАТИ**

ТОШКЕНТ – 2022

**Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати
мундарижаси**

Content of dissertation abstract of the Doctor of Philosophy (PhD) on Historical sciences

**Оглавление автореферата диссертации доктора философии (PhD) по историческим
наукам**

Мирзаева Ферузахон Аҳмаджон қизи

Аҳмад Сирҳиндий “Мактубот” асарининг нақшбандия-мужаддиия тариқати

шаклланишидаги аҳамияти 3

Mirzaeva Feruzakhon Ahmadjon qizi

The importance Ahmad Sirhindi’s “Maktubat” on the formation of Naqshbandi-Mujaddidi

order 23

Мирзаева Ферузахон Аҳмаджон қизи

Значение произведения “Мактубот” Ахмада Сирхинди в формировании тариката

Накшбандия-муджаддиия 41

Эълон қилинган ишлар рўйхати

List of published works

Список опубликованных работ.....45

**ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚАРО ИСЛОМ АКАДЕМИЯСИ
ХУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.35/30.12.2019.Isl/Tar/F.57.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚАРО ИСЛОМ АКАДЕМИЯСИ

МИРЗАЕВА ФЕРУЗАХОН АҲМАДЖОН ҚИЗИ

**АҲМАД СИРҲИНДИЙ “МАКТУБОТ” АСАРИНИНГ НАҚШБАНДИЯ-
МУЖАДДИДИЯ ТАРИҚАТИ ШАКЛЛАНИШИДАГИ АҲАМИЯТИ**

24.00.01. – Ислом тарихи ва манбашунослиги

**ТАРИХ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD) ДИССЕРТАЦИЯСИ
АВТОРЕФЕРАТИ**

ТОШКЕНТ – 2022

Фалсафа доктори (PhD) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида В2019.1.PhD/Isl17 рақам билан рўйхатга олинган.

Диссертация Ўзбекистон халқаро ислом академиясида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, инглиз, рус (резюме)) Илмий кенгаш веб-саҳифасида (www.iiaw.uz) ва “ZiyoNET” ахборот-таълим порталида (www.ziynet.uz) жойлаштирилган.

Илмий раҳбар:

Усмонов Иброҳим Собирович

тарих фанлари номзоди, доцент

Расмий оппонентлар:

Мадаева Шаҳноза Омонуллаевна

фалсафа фанлари доктори, профессор

Амонов Меҳрожиддин Узбекович

тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Етакчи ташкилот:

Андижон давлат университети

Диссертация ҳимояси Ўзбекистон халқаро ислом академияси ҳузуридаги илмий даражалар берувчи DSc.35/30.12.2019.Isl/Tar/F.57.01 рақамли Илмий кенгашнинг 2022 йил «___» сентябрь соат ____ даги мажлисида бўлиб ўтади. (Манзил: 100011, Тошкент шаҳри, А.Қодирий кўчаси, 11-уй, Тел.: (99871) 244-00-56), Факс: (99871) 244-00-65, e-mail: info@iiaw.uz. Ўзбекистон халқаро ислом академияси).

Диссертация билан Ўзбекистон халқаро ислом академиясининг Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин. (93-рақам билан рўйхатга олинган.) (Манзил: 100011, Тошкент шаҳри, А.Қодирий кўчаси, 11- уй. Тел.: (99871) 244-00-56; факс: (99871) 244-00-65; e-mail: info@iiaw.uz)

Диссертация автореферати 2022 йил «___» августда тарқатилди.
(2022 йил 06 августдаги 6-рақамли реестр баённомаси.)

Д.Р.Махсудов

Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш раиси, тарих фанлари доктори (DSc), доцент

С.А.Рустамий

Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш илмий котиби, филология фанлари доктори (DSc), доцент

З.М.Исломов

Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш қошидаги илмий семинар раиси, филология фанлари доктори, профессор

КИРИШ (фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳонда кенг тарқалган нақшбандия тариқатининг нақшбандия-мужаддиция тармоғи шаклланишида Аҳмад Сирҳиндийнинг тариқатни янгилаш ва уни асл ҳолига қайтаришга доир қарашлари асос бўлган. Алломанинг 535 та мактубдан иборат “ал-Мактубот” (المكتوبات) асарида келтирилган ақида (العقيدة), тасаввуф (التصوف), фикҳ (الفقه) ва рухий тарбия билан боғлиқ мактублари тариқат ривожига, унинг янгилинишида муҳим ўрин тутди. Бинобарин, юртимиз маданияти, илмий-маънавий мероси, унинг диний анъаналарини ўзида мужассам этган нақшбандия тариқатини мазмунан бойитиб, унинг жаҳонда янада кенг ёйилишида мужаддициянинг ўрни беқиёс бўлган. Шу билан бирга, Аҳмад Сирҳиндийнинг “Мактубот” асари замонавий тариқатчилик келтириб чиқараётган турли ихтилофли масалаларга жавоб бера олиши билан бугунги кунда ҳам катта аҳамиятга эга.

Дунёнинг етакчи илмий тадқиқот марказларида нақшбандия-мужаддиция тариқатининг пайдо бўлиши, унинг тарихи, ривожланиш босқичларини ўрганиш билан боғлиқ тадқиқотлар амалга оширилмоқда. Нақшбандия-мужаддиция йўналишидаги ирфоний қарашларнинг тасаввуфий тамойиллари ҳамда унда илгари сурилган илм, ҳикмат ва маърифатга ундовчи комиллик мезонлари, ушбу тариқат таълимотида илгари сурилган диний бағрикенглик, янгилиниш, адолат, жисмоний ва рухий-маънавий уйғунлиги ўрганилмоқда. Шунингдек, мужаддиция асосчиси Аҳмад Сирҳиндийнинг илмий меросини тадқиқ этиш, унда келтирилган ҳадисларни таҳлил қилишга ҳам алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Янги Ўзбекистонда нақшбандия тариқати асосчиларининг фаолияти, илмий-маънавий меросини ўрганиш билан боғлиқ қатор ислохотлар амалга оширилмоқда. Жумладан, Бухоро шаҳридаги Мир Араб олий мадрасаси ҳузурида “Тасаввуф мактаби”нинг ташкил этилиши, етти пир қадамжоларини янада обод қилишга қаратилган улкан бунёдкорлик ишларининг олиб борилиши, алломалар ҳаёти ва фаолиятига бағишланган “Етти пир”, “Орифнома”, “Рисолайи Ҳазрати Азизон”, “Васиятнома”, “Хожа Абдуҳолик Гиждувоний” каби китобларнинг нашр этилиши бунинг яққол исботидир. Шундай экан, нақшбандия тариқати давомчиси ҳисобланган Аҳмад Сирҳиндийнинг ҳаёти, “Мактубот” асарининг нақшбандия-мужаддиция шаклланишидаги ролини тадқиқ этиш долзарб саналади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 16 апрелдаги ПФ-5416-сон “Диний-маърифий соҳа фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги фармонлари, 2022 йил 10 февралги ПҚ-126-сонли “Қадимий ёзма манбаларни сақлаш ва тадқиқ этиш тизимини такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори, Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 24 февралдаги 100-сон “Ички ва зиёрат туризмини ривожлантириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори ҳамда соҳага оид

бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда мазкур диссертация иши муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги. Диссертация республика фан ва технологиялар ривожланишининг I. “Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантиришда инновацион ғоялар тизимини шакллантириш ва уларни амалга ошириш йўллари” номли устувор йўналишига мувофиқ амалга оширилган.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Ўрта асрлар тасаввуф тарихи, тасаввуф таълимотининг Марказий Осиё халқлари маънавий ҳаётида тутган ўрни, нақшбандия-муҷаддия тариқатининг шаклланиш жараёнларини ўрганиш юзасидан Шарқ ва Ғарб олимлари томонидан эътиборга молик тадқиқотлар амалга оширилган. Хусусан, Александр Кныш, Джон Спенсер Тримингэм, Анне-Мари Шиммель каби машҳур Ғарб исломшунос-тасаввуфшунослар асарларида Аҳмад Сирҳиндийнинг ҳаёти ва фаолияти, ваҳдату-ш-шуҳуд таълимоти юзага келишининг тарихий шарт-шароитлари бўйича муҳим маълумотлар келтирилган. Нақшбандия-муҷаддия тариқатининг келиб чиқиши, тарихи, назарияси ва расм-русумлари ҳақида Ҳамид Алгар, Артур Бюхлер, Фритц Майер, XVIII аср охири-XIX аср бошларида нақшбандия-муҷаддиянинг Марказий Осиёдаги тарихи, муҷаддий шайхларнинг таълим соҳасида олиб борган фаолияти Анке фон Кюгельген каби тадқиқотчилар томонидан ёритиб берилган¹.

Турк олимларидан Неждат Тосуннинг илмий ишларида Марказий Осиёда нақшбандия-муҷаддия тариқатининг тарқалиш хусусиятлари, Аҳмад Сирҳиндий ҳаёти, асарлари, тасаввуфий қарашлари, Аҳмет Ҳаксевер изланишларида Сирҳиндий мактублари орқали суфийларнинг айрим ғоя ва амалиётларини танқид қилгани таҳлил этилган. Этҳем Жебежиўгли, Абдуллоҳ Ўрхан тадқиқотларида Аҳмад Сирҳиндий ва унинг мактублари, “Мактубот” асарида келтирилган ҳадислар таҳлиллари баён этилган².

¹ Кныш А.Д. Мусульманский мистицизм. – Москва: ДИЛЯ, 2004. – 464 с.; Тримингэм Дж.С. Суфийские ордены в Исламе / Пер. с англ. А.А.Ставиской, под ред. и с предис. О.Ф. Акимушкина. – Москва: Наука, 1989. – 326 с.; Шиммель А. Мир исламского мистицизма. – Москва: Алетея, Энигма, 2000. – С. 194-201; Algar H. A Brief History of Naqshbandiyya order // In: M. Gaborieau, A. Popovich, T. Zarccone (eds.), Naqshbandis-Cheminement et situation actuelle d'un ordre mystique musulman. – Istanbul-Paris: Hayat, 1990. – P. 3-44; Bühler A.F. Sufi Heirs of the Prophet: The Indian Naqshbandiyya and the rise of the mediating Sufi shaykh. – Columbia: Columbia press, 1998; Фритц Майер. Учитель и ученик в ордена Накшбандийа [пер. с нем: Ю. Котковой] // Суфизм в Центральной Азии (зарубежные исследования): Сб. ст. памяти Фрица Майера (1912–1998) / сост. и отв. ред. А.А. Хисматуллин. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2001. – С. 94 – 113; Анке Фон Кюгельген. Расцвет Накшбандийа-Муджаддийа в Средней Трансоксании с XVIII – до начала XIX вв.: опыт детективного расследования [пер. с нем. яз.: Скородума] // Суфизм в Центральной Азии (зарубежные исследования): Сб. ст. памяти Фрица Майера (1912–1998) / сост. и отв. ред. А.А. Хисматуллин. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2001. – С. 275-330.

² Tosun N. Türkistan dervişlerinden yadigar. Orta Asya Türkçesiyle Yazılmış Tasavvufi Eserler. – Istanbul. İnsan yayınları, 2011. – 198 s; ўша муаллиф. Imam-ı Rabbani Ahmed Sirhindi: Hayatı Eserleri Tasavvufi Görüşleri. – Istanbul: İnsan yayınları, 2005. – 174 s; Ahmet Cahid Haksever. The Introspective Criticism in Maktubat of Imam Rabbani Ahmad Faroq Al-Sarhandi. // Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergi. – Istanbul, 2014. – S. 197-205; Cebecioğlu E. İmâm-ı Rabbani ve Mektubâtı. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1996, cilt: XXXV, – S. 193-241; Orhan A. Imam-I Rabbani'nin Mektubat'ındaki hadislerin tahrir ve degerlendirilmesi. –

Ҳиндистонлик Муҳаммад Абдулҳақ Ансорий, Абул Ҳасан Али Ҳасаний Надавӣ ҳамда покистонлик Муҳаммад Иқбол каби олимлар томонидан Аҳмад Сирҳиндийнинг илм таҳсили, тасаввуфий қарашлари, ислохотлари таҳлил қилинган. Шунингдек, исломшунос, ҳуқуқшунос олим Маҳмуд Аҳмад Ғозий томонидан нақшбандия-муҷаддида тарикати фаолияти, Аҳмад Сирҳиндийнинг янгилашиш ҳаракати тадқиқ этилган³.

Ўзбекистон мустақиллигининг дастлабки йиллариданоқ: Н.Комилов, И.Ҳаққул, Г.Наврӯзова, Б.Бабаджанов, А.Жуманазаров, Э.Каримов, Ҳ.Юлдашходжаев, А.Жўзжоний, М.Маматов, И.Остонақулов, Ғ.Раззоқов, Қ.Рўзматзода, Ж.Холмўминов, Ҳ.Ҳомидий, И.Усманов, К.Раҳимов, М.Амонов каби олимлар томонидан тасаввуф алломалари, тарикатлар тарихи, ривожланиши, тасаввуфнинг ижтимоий ҳаётда тутган ўрни юзасидан кўплаб илмий изланишлар олиб борилган бўлишига қарамай, Аҳмад Сирҳиндий “Мактубот” асарининг нақшбандия-муҷаддида тарикати шаклланишидаги аҳамияти, хусусан, асардаги ғояларнинг Марказий Осиё тарикатларига таъсири масаласи чуқур тадқиқот жараёнига тортилмаган⁴. Бу

Istanbul: Nisan, 2018. – 241 s.

³ Муҳаммад Абдулҳақ Ансорий. *Sufism and Shariah: A Study of Shaykh Ahmad Sirhindi's Effort to Reform Sufism*. – Leicester, U.K. The Islamic Foundation, 1986. – 368 p; Абул Ҳасан Али ал-Ҳасаний ан-Надавӣ. *Ал-Имам ас-Сирҳиндий ҳаятуху ва аъмалуху*. – Кувайт: Дорул қалам, 1993. – 121 б.; Муҳаммад Иқбол. *The Reconstruction of Religious Thought in Islam*. – California. Stanford University Press, 2013. – 328 p.; Маҳмуд Аҳмад Ғозий. *Тарих ал-ҳаракат ал-муҷаддида*. – Байрут: Дорул кутуб ал-илмийя, 2009. – 448 б.

⁴ Комилов Н. *Нажмиддин Кубро*. – Тошкент: Абдулла Қодирӣ номидаги халқ мероси, 1995; ўша муаллиф. *Тасаввуф*. Биринчи китоб. – Тошкент: Ёзувчи, 1996; ўша муаллиф. *Тасаввуф*. Иккинчи китоб. *Тавҳид асрори*. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат, 1999; ўша муаллиф. *Маънавий камолот илми*. // ТИУ ахборот илмий таҳлилий бюллетени. – Тошкент: 2003. – № 2; Ҳаққулов И. *Тасаввуф ва шеърият*. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат, 1991; ўша муаллиф. *Ўзбек тасаввуф шеъриятининг шаклланиши ва таракқиёти*: филол. фан. док. дис. ... автореф. – Тошкент: 1995; ўша муаллиф. *Ирфон ва идрок*. – Тошкент: Маънавият, 1998; ўша муаллиф. *Навойига қайтиш*. – Тошкент: Фан, 2007; Наврӯзова Г. *Баҳоуддин Нақшбанднинг билишга оид қарашлари*. – Бухоро, 1997; ўша муаллиф. *Тасаввуфда валий тушунчаси*. // *Сирли олам*. – Тошкент: 1993. – № 7. – Б. 20-22; ўша муаллиф. *Нақшбандия тасаввуфий таълимоти ва баркамол инсон тарбияси*. – Тошкент: Фан, 2005. – 268 б.; Бабаджанов Б. *Мусахан Хваджайи Дахбиди* // *Ислам. Энциклопедический словарь*. – Москва: Восточная литература, 1998; ўша муаллиф. *Джуйбари* // *Ислам. Энциклопедический словарь*. – Москва: Восточная литература, 2001; ўша муаллиф. *On the History of the Naqshbandiya-Mujaddidiya in Central Mavara'annahr in the Late 18th and Early 19th Centuries // Muslim Culture in Russia and Central Asia from 18th – to the early 20th Centuries*. – Berlin, 1996; Жуманазаров А. *Хилват аҳли*. – Тошкент: ТДПУ, 2004. – 151 б.; Жўзжоний А.Ш. *Тасаввуф ва инсон*. – Тошкент: Адолат, 2001. – 192 б.; ўша муаллиф. *Тасаввуф сирру-асрори* // *Мулоқот*. – Тошкент: 1998. – № 8. – Б. 32-35; ўша муаллиф. *Тасаввуф таълимотида комил инсон сиймоси*. // ТИУ ахборот илмий таҳлилий бюллетени, 2003. – № 2; Каримов Э. *Суфийский тарикаты в Центральной Азии XII – XV в: Автореф. дис. ... докт. ист. наук*. – Тошкент: 1998. – 60 с.; Юлдашходжаев Х. *Мусохон Дахбидийнинг нақшбандийа-муҷаддида тарикати ривожиди тутган ўрни (XVIII аср)*: Тар. фан. ном. ... дис. автореф. – Тошкент: ЎЗР ФА ШИ, 2008. – 26 б.; Маматов М. *Тасаввуф таълимотининг тарихий-фалсафий моҳияти*. – Тошкент: Ўзбекистон халқаро ислом академияси, 2018. – 200 б.; Остонақулов И. *Авлиёлар султони. Туронлик валийлар*. – Тошкент: Янги аср авлоди. 2004; ўша муаллиф. *Муҳаммад Сиддиқ Рушдий ва унинг “Тазкират ул-авлиёи туркий” асари*. – Тошкент: Тошкент ислом университети, 2007; Ҳожи Абдулғафур Раззоқ Бухорий. *Тарикатга йўлланма (Нақшбандия таълимоти асосида)*. – Тошкент: Мовароуннахр, 2003. – 103 б.; Рўзматзода Қ. *Имом Раббоний авлодлари*. – Тошкент: Наврӯз, 2014. – 188 б.; Холмўминов Ж. *Нақшбандия пири* // *Тафаккур*. – Тошкент: 2001. – № 4; ўша муаллиф. *Тавҳидий тафаккур куйчиси: Вужуд куёшнинг шуъласи* // *Сино (Техрон)*, 2002. – № 8; ўша муаллиф. *Мавлоно Абдураҳмон Жомийнинг тасаввуфий ирфоний қарашлари (“Шарҳи рубоӣёт” асари асосида)*: фал. фан. ном. ... дис. автореф. – Тошкент: 2003; ўша муаллиф. *Юнон фалсафаси ва тасаввуф* // *Сино (Техрон)*, 2004. – № 13. – Б. 11-18; Ҳомидий Ҳ. *Тасаввуф алломалари*. – Тошкент: Шарқ, 2004. – 208 б.; Усманов И. *Наводир ал-усул ҳикматлари*. – Тошкент: Фан, 2009. – 175 б.; ўша муаллиф. *Тасаввуф тарикатлари*. Ўқув қўлланма. – Тошкент: Тошкент ислом университети, 2017. – 280 б.; ўша муаллиф. *Суфизм. Учебное пособие / Составитель Усмонов И.С.* – Тошкент: Тошкент ислом университети, 2011. –

борада амалга оширилиши лозим тадқиқотлар майдони ҳам анча қамровли бўлиб, унинг ўзига хос хусусиятлари ва тарихи бўйича комплекс тадқиқот олиб бориш ушбу соҳадаги ишлар самарасини янада бойитади.

Диссертация тадқиқотининг диссертация бажарилган олий таълим муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Диссертация Ўзбекистон халқаро ислом академиясида 2014-2016 йилларда бажарилган А-1-044 – “Мовароуннаҳр тасаввуф таълимотлари: аслият ва талқинлар, тарих ва ҳозирги замон, таҳлил ва хулосалар” мавзуидаги илмий лойиҳаси доирасида амалга оширилган.

Тадқиқотнинг мақсади Аҳмад Сирҳиндий “Мактубот” асарининг нақшбандия-муҷаддиция тариқати шаклланишидаги ролини очиб беришдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари қуйидагилардан иборат:

XVI-XVII асрларда нақшбандия-муҷаддиция тариқати шаклланишининг назарий асослари ва тарихий хусусиятларини аниқлаш;

Аҳмад Сирҳиндийнинг тариқат ривожидagi ўрнини кўрсатиб бериш;
асар қўлёзма нусхаларининг кодикологик тадқиқини амалга ошириш;

“Мактубот” асарининг таркибий тузилишини аниқлаш;

Аҳмад Сирҳиндийнинг марказий осиелик тасаввуф шайхларига йўллаган мактублари хусусиятларини ёритиб бериш;

“Мактубот” асарининг нақшбандия-муҷаддиция тариқатининг назарий асосларини шаклланишидаги аҳамиятини илмий асослаб бериш;

асарда келтирилган тариқат амалиётига доир масалаларни тадқиқ этиш;

замонавий тариқатчиликдаги ижтимоий муаммолар ечимида “Мактубот” асаридан фойдаланиш заруратини очиб бериш ҳамда таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш.

Тадқиқотнинг объекти сифатида Аҳмад Сирҳиндийнинг “Мактубот” асари олинди.

Тадқиқотнинг предмети Аҳмад Сирҳиндий тасаввуфий қарашларининг нақшбандия-муҷаддиция тармоғи шаклланишидаги ўрни ва аҳамияти ташкил этади.

Тадқиқотнинг усуллари. Диссертацияда комплекс ёндашув, тарихийлик, тизимлилик, қиёсий таҳлил ва статистик таҳлил каби усуллардан фойдаланилган.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

XVII асрларда Марказий Осиеда руҳий тарбия (التربية الروحية), пир ва мурид (المرشد والمريد), зикр (الذكر) каби масалалар нотўғри талқин этила бошлагани сабабли уларни тартибга солиш мақсадида Аҳмад Сирҳиндийнинг “Мактубот” асарида жамланган 535 та мактубидан 149 таси минтақанинг Бадахшон, Балх, Бухоро, Хоразм, Кобул, Самарқанд ҳудудларига юборилгани аниқланган;

---

200 с.; Раҳимов К. Мовароуннаҳр тасаввуфи тарихи: таълимотнинг шаклланиши ва тизимлаштирилиши (VIII-XI асрлар). – Тошкент: Академнашр, 2020. – 400 б.; Амонов М. XVIII-XIX асрларда Марказий Осиеда нақшбандия-муҷаддиция тариқати: Тар. фан. фал. докт. (PhD) ... дис. автореф. – Самарқанд: Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот маркази, 2021. – 45 б.

“Мактубот” асаридаги 22 та мактубда нақшбандия тариқатининг жаҳонда кенг тарқалишига асосий сабаб ушбу тариқатнинг бирор-бир ҳудудга хосланмагани, шариат талабларига (المتطلبات الشرعية) ҳамоҳанг эканлиги, ижтимоий ҳаётдаги масалаларга жавоб бера олиш хусусиятига эга эканлиги исботланган;

Аҳмад Сирҳиндий нақшбандиядаги ўзгаришларни тафтиш қилиши натижасида суфийларнинг каромат (الكرامة – Аллоҳдан валийларга берилган гайриоддий фазилатлар)га ортиқча берилиши – ғулувга, маломат (الملامة – ўз нафсини айблаш)да ҳаддан ошиши – нафс айблари билан овора бўлиб, умрни зое қилишга, шатаҳот (الشطحات – маънавий сархушлик ҳолатида беҳосдан айтиб юборилган сўзлар) динда фитна чиқаришга сабаб бўлишини асослаб, тариқатда янгиланишни амалга оширгани очиб берилган;

XIV-XVI асрлардаги ваҳдату-л-вужуд (وحدة الوجود – Илоҳ ва олам вужудини бир борликда кўриш) назариясига муқобил Аҳмад Сирҳиндийнинг ваҳдату-ш-шуҳуд (وحدة الشهود – борликда Яратувчининг ягоналигини кўриш) таълимоти ислом оламида кенг тарқалиб бораётган Яратувчи ва яралмишнинг бирлиги борасидаги қарашларнинг ислоҳ қилинишига сабаб бўлгани далилланган.

Тадқиқотнинг амалий натижалари қуйидагилардан иборат:

Аҳмад Сирҳиндий нақшбандиянинг асосий янгиланиш тамойилларини белгилаб бергани, таълим соҳасида катта бурилиш ясагани аниқланиб, алломанинг диний-тасаввуфий қарашларини ўзида ифода этган 8 та асарининг умумий тавсифи ёритилган;

“Мактубот” асарининг Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институтида сақланаётган 48 та қўлёзма, 5 та тошбосма нусхаси, шунингдек, Туркия, Эрон, Покистондаги қўлёзма фондларида сақланаётган нусхалари аниқланган;

“Мактубот” асарида келтирилган мактублар тематик йўналишлар бўйича таҳлил қилиниб, уларнинг ақидавий-фикҳий, тасаввуфий қарашлар, нақшбандия тариқатининг фазли, маънавий-ахлоқий масалалар кесимида салмоғи далилланган;

муаллифнинг асар мавзуларини баён қилишда қўллаган услублари таҳлил қилиниб, аллома мактубларда шариатга зид бўлган айрим тасаввуфий тушунчаларни мужаддидларга хос услуб билан танқид остига олгани, ислом динига нисбатан салбий фикр уйғонишига сабабчи бўлаётган “олимлар”дан оммани эҳтиёт бўлишга чақиргани, мазҳабсизликни танқид қилгани очиб берилган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги Аҳмад Сирҳиндий “Мактубот” асарининг Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти қўлёзмалар бўлимининг асосий фондида №5858, №482 рақамлари остида сақланаётган қўлёзма нусхалари, №5209 инвентарь рақами остида сақланаётган тошбосма

нусхаси, араб тилидаги замонавий нашрига⁵ таянилгани, далиллар билан асослангани ҳамда замонавий қиёсий-тарихий усуллардан фойдаланилгани, тадқиқотнинг хулоса ва тавсиялари амалиётга татбиқ этилгани, тадқиқот натижаларининг ваколатли ташкилотлар томонидан тасдиқлангани билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқотнинг илмий аҳамияти диссертацияда баён этилган Аҳмад Сирҳиндийнинг тасаввуф таълимотидаги ўрни ҳамда “Мактубот” асарининг нақшбандия-мужаддиция тариқатининг шаклланишида муҳим манба эканлиги борасидаги илмий-назарий хулосалар соҳага оид келгуси илмий тадқиқотларга асос бўлиб хизмат қилиши билан изоҳланади.

Тадқиқотнинг амалий аҳамияти олий ўқув юртларида “Тасаввуф”, “Тасаввуф тариқатлари”, “Диншунослик”, “Исломшунослик”, “Ислом ва ҳозирги замон”, “Ислом тарихи”, “Маданиятшунослик”, “Ўзбекистон тарихи”, “Манбашунослик” ва “Тарихшунослик” каби фанлардан дарслик ва ўқув қўлланмалар яратиш, маъруза ва семинар машғулоти мазмунини такомиллаштиришга хизмат қилиши билан асосланади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Аҳмад Сирҳиндий “Мактубот” асарининг нақшбандия-мужаддиция тариқати шаклланишидаги аҳамияти бўйича олиб борилган тадқиқотнинг илмий натижалари асосида:

XVII асрларда Марказий Осиёда руҳий тарбия (التربية الروحية), пир ва мурид (المريد والمرشد), зикр (الذكر) каби масалалар нотўғри талқин этила бошлагани сабабли уларни тартибга солиш мақсадида Аҳмад Сирҳиндийнинг “Мактубот” асарида жамланган 535 та мактубидан 149 таси минтақанинг Бадахшон, Балх, Бухоро, Хоразм, Кобул, Самарқанд ҳудудларига юборилгани аниқлангани хусусидаги илмий хулосалардан буюртма асосида тайёрланган “Тасаввуфга кириш” ўқув қўлланмаси, “Тасаввуф атамалари” изоҳли луғатини тайёрлашда фойдаланилган (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Дин ишлари бўйича қўмитанинг 2022 йил 12 январдаги 02-03/146-сон маълумотномаси). Натижада, мазкур маълумотлар ўқувчи ва талабаларда нақшбандия-мужаддиция тариқати амалиётга оид тушунча ва тасаввурларнинг шаклланишига хизмат қилган;

“Мактубот” асаридаги 22 та мактубда нақшбандия тариқатининг жаҳонда кенг тарқалишига асосий сабаб ушбу тариқатнинг бирор-бир ҳудудга хосланмагани, шариат талабларига (المتطلبات الشرعية) ҳамоҳанг эканлиги, ижтимоий ҳаётдаги масалаларга жавоб бера олиш хусусиятига эга эканлиги исботлангани тўғрисидаги илмий хулосалардан Имом Термизий халқаро илмий тадқиқот маркази томонидан буюртма асосида нашр этилган Сўфи Аллоҳёрнинг “Саботу-л-ожизийн” асари таржимасини тайёрлаш ва мазмунини тўлдиришда фойдаланилган (Имом Термизий халқаро илмий-тадқиқот марказининг 2022 йил 01 июндаги 01-07/86-сон маълумотномаси).

---

⁵ Аҳмад ал-Форуқий ас-Сирҳиндий. Мактуботи Имом Раббоний // Раҳми Тура нашрга тайёрлаган. Т. 1. – Истанбул: Ясин Яйиневи, 2006. – 396 с; ўша муаллиф. Мактуботи Имом Раббоний // Раҳми Тура нашрга тайёрлаган. 2-3 томлар. – Истанбул: Ясин Яйиневи, 2006. 2006. – 404 б.

Натижада, аҳолининг нақшбандия таълимоти борасидаги билимларининг янада бойишига ҳисса кўшилган;

Аҳмад Сирҳиндий нақшбандиядаги ўзгаришларни тафтиш қилиши натижасида суфийларнинг каромат (الكرامة – Аллоҳдан валийларга бериладиган ғайриоддий фазилатлар)га ортиқча берилиши – ғулувга, маломат (الملامة – ўз нафсини айблаш)да ҳаддан ошиши – нафс айблари билан овора бўлиб, умрни зое қилишга, шатаҳот (الشطحات – маънавий сархушлик ҳолатида беҳосдан айтиб юбориладиган сўзлар) динда фитна чиқаришга сабаб бўлишини асослаб, тариқатда янгилинишни амалга оширгани очиб берилгани тўғрисидаги илмий хулосалардан Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот маркази буюртмаси асосида тайёрланган “Ўрта аср Шарқ алломалари” энциклопедиясини шакллантиришда фойдаланилган (Ўзбекистон Республикаси Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот марказининг 2022 йил 15 апрелдаги 02/185-сон маълумотномаси). Натижада, тариқат амалиётига доир масалалар моҳияти кенгроқ очиб берилиб, нотўғри талқин этувчи тоифаларга раддия беришда асосли манба бўлиб хизмат қилган;

XIV-XVI асрлардаги ваҳдату-л-вужуд (وحدة الوجود – Илоҳ ва олам вужудини бир борлиқда кўриш) назариясига муқобил Аҳмад Сирҳиндийнинг ваҳдату-ш-шуҳуд (وحدة الشهود – борлиқда Яратувчининг ягоналигини кўриш) таълимоти ислом оламида кенг тарқалиб бораётган Яратувчи ва яралмишнинг бирлиги борасидаги қарашларнинг ислоҳ қилинишига сабаб бўлгани далиллангани ҳақидаги илмий янгиликлардан Ўзбекистон миллий телерадиокомпанияси “O‘zbekiston tarixi” телеканалининг “Тақдимот” тизимли кўрсатувлари сценарийларини шакллантиришда фойдаланилган (“O‘zbekiston” телерадиоканалининг 2021 йил 6 июлдаги 02-40/1137-сон маълумотномаси). Натижада, “ваҳдату-л-вужуд” ҳамда “ваҳдату-ш-шуҳуд” тушунчаларининг моҳияти ҳақида кенг билимлар шаклланиши ва ошишига хизмат қилган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Тадқиқот натижалари жами 8 та, жумладан, 5 та республика ва 3 та халқаро илмий-амалий анжуманларда муҳокамадан ўтказилган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилинганлиги. Тадқиқот мавзуси бўйича 17 та илмий иш, жумладан, Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрларда 9 та мақола, ундан 5 таси республика ва 4 таси хорижий журналларда чоп этилган.

Диссертациясининг тузилиши ва ҳажми. Диссертация таркиби кириш, учта боб, хулоса ва фойдаланилган манбалар ва адабиётлар рўйхати ҳамда иловалардан иборат, тадқиқот умумий ҳажми 154 бетни ташкил этган.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Диссертациянинг **кириш** (диссертация аннотацияси) қисмида тадқиқот мавзусининг долзарблиги ва зарурлиги, тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги, тадқиқ этилаётган муаммонинг ўрганилганлик даражаси, диссертация мавзусининг диссертация бажарилаётган олий таълим муассасасининг илмий тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги, тадқиқотнинг мақсад ва вазифалари, объекти ва предмети, усуллари, тадқиқотнинг илмий янгилиги ва амалий натижаси, тадқиқот натижаларининг ишончлилиги, илмий ва амалий аҳамияти, жорий қилиниши, апробацияси, эълон қилинганлиги ҳамда диссертациянинг тузилиши бўйича маълумотлар келтирилган.

Диссертациянинг **“Нақшбандия-мужаддия тариқати тарихини ўрганишнинг назарий-методологик асослари”** деб номланган биринчи бобда XVI-XVII асрларда нақшбандия-мужаддия тариқати ривожини тадқиқ этишнинг назарий асослари, нақшбандия-мужаддия тариқати шаклланишининг тарихий хусусиятлари, Аҳмад Сирҳиндий илмий фаолияти ёритиб берилган.

Биринчи бобнинг биринчи параграфи *“XVI-XVII асрларда нақшбандия-мужаддия тариқати ривожини тадқиқ этишнинг назарий асослари”* деб номланиб, унда ушбу тариқатнинг келиб чиқиши, тарихи, назарияси ва амалиёти, Марказий Осиёда тарқалиш жараёни ёритилган тадқиқотлар таҳлил қилинган.

Ушбу параграфда **“Нақшбандия-мужаддия”** тариқатининг генезиси, шаклланиши, тараққиёти ҳамда тариқат назарийётчиси Аҳмад Сирҳиндийнинг **“Мактубот”** асари хусусида олиб борилган махсус тадқиқотлар таҳлил этилган. Сирҳиндий таълимотининг ёйилишида унинг шогирдлари ҳам катта ҳисса қўшганлар. Хусусан, алломанинг шогирдларидан бири шайх Муҳаммад Ҳошим Кишмийнинг **“Баракот”** (**“Зубдату-л-мақомот”**) номли китобида Аҳмад Сирҳиндийнинг таржимаи ҳоли, насл-насаби, фикҳ, тафсир, ҳадис илмларига алоҳида аҳамият бергани, зоҳирий илмларни эгаллашда улкан ютуқларга эришгани, устози Боқибиллоҳ билан учрашуви, халифалари, шогирдлари, тариқатдаги фаолияти, ислом динининг асоси ва тамойиллари ҳамда тасаввуф таълимотига оид масалаларда ёзган мактублари, ижтимоий-сиёсий жараёнлар таҳлил этилган⁶.

Ҳиндистон ва Покистон олимлари, асосан, Сирҳиндийнинг сиёсий ва ижтимоий фаолиятига кўпроқ эътибор қаратганлар. Ҳиндистоннинг етакчи олимларидан Абул Ҳасан Али Ҳасаний Надавий, Муҳаммад Иқбол, Муҳаммад Абдулҳақ Ансорий, покистонлик машҳур олим Маҳмуд Аҳмад Ғозий изланишларида алломанинг ҳаёти ва фаолияти, у яшаган мўғуллар давридаги исломнинг ҳолати, диний-тасаввуфий масалалардаги қарашлари, ислохотлари тарихий-таҳлилий ёндашув асосида тадқиқ этилган.

⁶ Қаранг: Муҳаммад Ҳошим Кишмий. Баракот (Зубдату-л-мақомот). – Истанбул: Ҳакикат Китабеви, 2011. – 416 б.

Туркиялик тасаввуфшунос Аҳмет Ҳаксевернинг илмий тадқиқотида Аҳмад Сирҳиндий ўз мактублари орқали кенг географик ҳудудда шогирдлар тарбиялагани, тариқатни танқидий нигоҳ билан тафтиш қилиб, ёт иллатлардан ислоҳ қилиши ва янгилаши туфайли нақшбандия тарихида энг муҳим шахсиятлардан бири бўлгани баён этилган⁷.

Анке фон Кюгельген томонидан XVIII аср охири – XIX аср бошларида нақшбандия-муҷаддия шайхларининг ҳаёти ва фаолияти, муҷаддия шайхлари таълим тизими, уларнинг мадраса таълими Марказий Осиёда кенг кўламда маърифат тарқатилишига замин яратгани, муҷаддиянинг Марказий Осиёда тарқалиш жараёни турли маҳаллий марказларнинг фаолияти туфайли амалга оширилгани тарихий-қиёсий, тарихий-тизимли методлардан фойдаланган ҳолда ўрганилган⁸. Диссертацияда нақшбандия-муҷаддия тариқати ривожини тадқиқ этишнинг назарий асосларини ёритишда таниқли маҳаллий олимлардан: Б.Бобожонов, Ҳ.Юлдашжоджаев, А.Жуманазаров, М.Амонов тадқиқотларида келтирилган тарихий-қиёсий, тарихий-тизимли, тарихий даврлаштириш каби методлар ва назарий хулосалардан фойдаланилган.

Бобнинг *“Нақшбандия-муҷаддия тариқати шаклланишининг тарихий хусусиятлари”* деб номланган иккинчи параграфида XVI аср охири – XVII аср бошлари нақшбандия тариқати тараққиётининг янги юксалиш даври ўлароқ, бу даврда тариқатнинг нақшбандия-муҷаддия шаҳобчаси юзага келгани, мазкур жараёнда тариқатнинг назариётчиларидан бири, олтин силсилада номи зикр қилинган, XVI аср охири – XVII аср бошларида Ҳинд диёрининг Сирҳинд шаҳрида яшаб ўтган Аҳмад Сирҳиндий Форуқий Раббоний (1564-1624)нинг ўзига хос ўрни тадқиқ этилган.

Аҳмад Сирҳиндий “Имом Раббоний”, “Муҷаддиди алфи соний” каби шарафли номлар билан ҳам шуҳрат қозонган⁹. Аҳмад Сирҳиндийни илк бор “Муҷаддиди алфи соний”, яъни “иккинчи минг йилликнинг муҷаддиди”, деб Ҳиндистоннинг буюк олимларидан Абдулҳаким Сиёлкутий (ваф. 1656 й.) эътироф этган ва шахсиятини ҳурмат билан улуғлаган. Нақшбандия тариқатининг “муҷаддия” деб аталишига ҳам Аҳмад Сирҳиндийнинг мазкур унвони сабаб бўлган.

Диссертацияда нақшбандия-муҷаддия тариқати тарихининг такомил босқичлари тадқиқ этилган. Нақшбандия-муҷаддия тариқати тасаввуфда илгари амалда бўлган қоидаларни бир қадар юмшатган, мўътадиллаштирган ва кундалик турмушга мослаштирган. Бу эса, нақшбандия-муҷаддиянинг аҳоли қатламлари ичига янада кенг кириб боришини таъминлаган ва Марказий Осиё, Ўрта ва Яқин Шарқ халқларининг ижтимоий-сиёсий,

⁷ Қаранг: Ahmet Cahid Haksever. The Introspective Criticism in Maktubat of Imam Rabbani Ahmad Faruq Al-Sarhandi // Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergi. – Istanbul, 2014. – S. 197-205.

⁸ Қаранг: Anke von Kügelgen. Die Entfaltung der Naqšbandiyya Muğaddidiyya im Mittleren Transoxanien vom 18. bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts: Ein Stück Detektivarbeit // Muslim Culture in Russia and Central Asia from the 18th to the Early 20th Centuries. Vol. 2: Inter-Regional and Inter-Ethnic Relations / Ed. by Anke von Kügelgen, M. Kemper, A. J. Frank. – Berlin, Klaus Schwarz Verlag, 1998. – P. 120-177

⁹ Қаранг: Абул Ҳасан Али ал-Ҳасаний ан-Надавий. Ал-Имам ас-Сирҳиндий ҳаятуху ва аъмалуху. – Кувайт: Дорул қалам, 1993. – Б. 10.

маънавий-маданий ҳаётида муҳим ўрин эгаллаган. Нақшбандия-муҷаддиция тариқати муайян бир минтақага боғланиб қолмай, бутун мусулмон дунёси, хусусан, Ҳиндистон, Афғонистон, Қашқар, Кашмир ҳамда Мовароуннахрнинг Бухоро, Самарқанд, Тошкент, Қўқон, Шаҳрисабз, Наманган каби йирик марказларида кенг тарқалган.

Илмий ишда муҷаддициянинг кўплаб шайхлари Марказий Осиёда аввалдан мавжуд бўлган нақшбандия тариқати шохобчалари билан бирга, маҳаллий таълим марказларига асос солганлиги очиб берилган. Нақшбандия-муҷаддиция тариқатининг илк даврида минтақада ўзига хос илмий-тасаввуфий муҳит яратилгани бевосита мазкур тариқатнинг кейинги ривожланиш босқичларини белгилаб бергани тадқиқ қилинган.

“Аҳмад Сирҳиндийнинг тариқат ривожигадаги ўрни” номли учинчи параграфда Аҳмад Сирҳиндий тариқатдаги фаолияти давомида кўплаб муридларни тарбиялаб камолга етказгани ва тариқатга доир бир қанча мукамал асарлар ёзиб қолдиргани ёритиб берилган.

Аҳмад Сирҳиндийнинг тариқатдаги фаолияти XVII асрнинг биринчи чорагига тўғри келади. Бу даврда Ҳиндистон бобурий Жалолиддин Муҳаммад Акбаршоҳ (1551-1605) ва Нуриддин Муҳаммад Жаҳонгиршоҳ (1605-1627) ҳукмронлиги остида эди. Аҳмад Сирҳиндий билан мазкур ҳукмдорлар ўртасидаги муносабат гоҳ кескинлашиб, гоҳо яқинлашиб турарди¹⁰. Тадқиқотда Аҳмад Сирҳиндий Акбаршоҳнинг динларни қориштириш сиёсати (диний синкретизм)га қарши бўлгани ёритиб берилган.

Аҳмад Сирҳиндий асарлари орқали ўз ғоялари ва таълимини баён этган. Аллома машҳур давлат ва сиёсат арбоблари, буюк олимлар ва мутасаввифлар билан яқин алоқада бўлиб, уларга Ҳиндистондан мактублар ёзиб турган ва турли мавзулардаги мураккаб масалалар, янги топилган фалсафий, тасаввуфий, ақидавий муаммоларни ечиб беришга интилган. Мазкур ёзишмаларда нақшбандия тариқати шаклланган Мовароуннахр уламоларига йўлланган мактублар алоҳида ўрин тутди. Тадқиқотда мазкур мактублар кейинчалик унинг шогирдлари томонидан тўпланиб, “Мактубот” номи билан мустақил асар сифатида танилгани баён этилган.

Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик қўлёзмалар институтида унинг “ал-Мабадаъ ва-л-маод” (Бошланиш ва қайтиш), “ал-Маорифу-л-ладунийя” (Ладуний маърифатлар), “Мукашафату-л-Ғойбийя” (Ғайбий дунё намоён бўлиши), “ал-Мактубот” (Мактублар) каби асарлари сақланмоқда. Аҳмад Сирҳиндийнинг илмий мероси асрлар давомида маънавият манбаи ва суфийлар учун дастуруламал бўлиб хизмат қилади.

Диссертациянинг иккинчи боби “Аҳмад Сирҳиндий “Мактубот” асарининг манбашунослик таҳлили” деб номланган бўлиб, унинг “Мактубот” асари қўлёзма нусхаларининг кодикологик тадқиқи” номли биринчи параграфида асарнинг бугунги кунга қадар етиб келган қўлёзма нусхалари таҳлил этилган.

---

¹⁰ Юлдашходжаев Х. Мусохон Даҳбидийнинг нақшбандийа-муҷаддидийа тариқати ривожига тутган ўрни (XVIII аср): Тар. фан. ном. ... дис. автореф. –Т.: ЎЗР ФА ШИ, 2008. – Б. 13.

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Абу Райхон Беруний номидаги Шарқшунослик институти кўлёмалар бўлимининг асосий фондида “Мактубот”нинг қирқ саккизта кўлёмма нусхаси борлиги аниқланди ва уларнинг манбашунослик таҳлили амалга оширилди. Ўзбекистонда асар кўлёмма нусхаларининг бу қадар кўп экани, унинг юртимиз уламолари томонидан кенг истифода этилганидан дарак беради. Шунингдек, кўлёммаларнинг, асосан, XVIII-XIX асрга доирлиги асар нафақат ўз даврида, балки кейинги асрларда ҳам муҳим манба сифатида хизмат қилганидан далолат беради.

“Мактубот”нинг кўплаб кўлёмма нусхалари жаҳоннинг машҳур кутубхона ва фондларида сақланади. Тадқиқотда асарнинг Туркиянинг “Миллет Генел” кутубхонасида №1745, Покистоннинг “Ганжи Бахш” кутубхонасида №15544, Техрон шаҳридаги “Мажлис шуруйи миллий” кутубхонасида №78047 рақами остида сақланаётган кўлёмма нусхалари ўрганилди.

Аксарият кўлёммаларда “Мактубот”нинг тўлиқ учта жилди сақланиб қолган. Айрим нусхаларда асарнинг маълум бир қисмигина сақланиб қолган ҳолатлар ҳам учрайди. Асар мактубларининг номлари алоҳида қизил ранг билан ажратиб кўрсатилган. Шу билан бирга, Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Абу Райхон Беруний номидаги Шарқшунослик институти кўлёммалар бўлимининг асосий фондида асарнинг №5209, №5210, №5774, №10123, №11231 инвентарь рақамлари остида 5 та тошбосма нусхаси сақланади.

Иккинчи бобнинг иккинчи параграфи “*Асарнинг умумий мазмуни ва таркибий тавсифи*” деб номланган. Алломанинг “Мактубот” асари форс тилида ёзилган бўлиб, мазмун жиҳатдан кенг қамровли асар ҳисобланади. Мактублар сони 535 тани ташкил этиб, аҳамияти туфайли турли даврларда араб, турк, урду, инглиз, туркий тилларга таржима қилинган. Асарда мактублар ҳажми турлича, баъзилари бир неча сатр бўлса, айримлари мазмун-моҳияти ва муҳимлигидан келиб чиқиб, бир неча ўн варақдан ортган. Асар ақида, шариат, тасаввуф, тариқат, ахлоқ ва ижтимоий муносабатлар масалаларини ўз ичига олган.

Тадқиқот давомида Аҳмад Сирҳиндийнинг “Мактубот” асари қуйидаги тўрт йўналиш бўйича таҳлил қилинди:

- ақидавий-фикҳий масалалар бўйича юборилган мактублар – 31%;
- тасаввуфий қарашлар бўйича ёзилган мактублар – 40%;
- нақшбандия тариқатининг мадҳи бўйича ёзилган мактублар – 4%;
- маънавий-ахлоқий масалалар бўйича юборилган мактублар – 25%.

Лекин бу тақсимот унинг мактублари йўналишларини тўлиқ акс эттирмайди. Чунки одатда, алломанинг мактубларида ушбу йўналишлар қоришиб кетган ҳолатлар кўп учрайди. Баъзан унинг бир мактубида бир нечта йўналиш, ҳаттоки, мазкур тўрт йўналишнинг барчаси қамраб олинган. Мазкур таҳлил ҳар бир мактубнинг асосий мазмунидан келиб чиққан ҳолда амалга оширилган.

Аҳмад Сирҳиндийнинг мактублари унинг шогирдлари тарафидан китоб ҳолига келтирилган. Жумладан, “Мактубот”нинг биринчи жилди 1616 йилда олимнинг асҳобларидан бири – Ёрмуҳаммад Жаид Бадахший ат-Талоқоний томонидан жамланган¹¹. “Мактубот”нинг иккинчи жилдига эса халифа Мавлоно Абдулҳай Ҳисорий тарафидан 1619 йилда тартиб берилган. Учинчи жилди – халифалардан яна бири – Хожа Муҳаммад Ҳошим Кишмий Бурҳанпурий томонидан 1622 йилда тўпланган¹².

Биринчи жилд 313 та мактубдан иборат бўлиб, бу сон Бадр жангида иштирок этган саҳобийлар сонига ишора қилади. Иккинчи жилд Аллоҳнинг 99 та исмига ишора сифатида 99 мактубдан иборат. Учинчи жилд “Маърифатул ҳақиқ” (Ҳақиқатларни билиш) номи билан ҳам юритилади. Унда 123 та мактуб бор.

“Мактубот”нинг биринчи жилди 1838 йилда манғитлар сулоласидан Насруллоҳон ҳукмронлиги даври (1826-1860)да Саййид Нафас ибн Муҳаммад Ўроз томонидан туркий тилга таржима қилинган. Мазкур шайх Амударё соҳилидаги Башир мавзесида Эрсари туркманлари билан қўшничиликда яшаган. Бу таржима тилида ҳам сезилиб туради. Таржимоннинг таъкидлашича, тариқатга қизиққан туркий қавм вакиллари ундан Аҳмад Сирҳиндийнинг машҳур “Мактубот” асарини таржима қилиб беришни илтимос қилганлар. Лекин таржимон “Мактубот”нинг биринчи жилдидан фақатгина 202 та мактубни таржима қилган. Саййид Нафас ибн Муҳаммад Ўрознинг бу таржима нусхаси Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти қўлёзмалар бўлимининг асосий фондида №8368 рақами билан қайд этилган.

Иккинчи бобнинг учинчи параграфи “*Аҳмад Сирҳиндийнинг Марказий Осиёлик тасаввуф шайхларига йўлаган мактублари хусусиятлари*” деб номланган. Аҳмад Сирҳиндийнинг Марказий Осиё ҳудудларига юборган мактубларида нафақат тасаввуфнинг ўрни ва аҳамияти, балки мусулмон киши кундалик амалга оширадиган амалиёти, тариқат талаблари, ахлоқий меъёрлар, турли бидъат ва хурофотлардан узоқ бўлиш лозимлиги каби қарашлар ҳам баён этилган.

Тадқиқотда Аҳмад Сирҳиндий Марказий Осиёнинг Бадахшон, Балх, Бухоро, Имкана, Хоразм, Хўтан, Кобул, Кўлоб, Самарқанд каби ҳудудларига жами 149 та мактуб йўлагани аниқланди. Мазкур ҳудудларга юборилган мактубларнинг 144 таси жамият орасида сиёсий, илмий, маънавий ва ижтимоий жиҳатдан таъсир кучи ва нуфузга эга бўлган мир, шайх, хожа, ҳожи, саййид, саййид нақиб шайх, мулла, хожа муфтий унвони берилган муайян шахсларга ёзилган.

Тадқиқот натижасида Аҳмад Сирҳиндий Марказий Осиёнинг Бадахшон, Кобул, Бухоро, Кўлоб каби шаҳарларига бошқа ҳудудларга нисбатан кўпроқ мактублар юборгани маълум бўлди. Бухорога юборилган мактубларда

¹¹ Шайх Аҳмад Сирҳиндийнинг Ёрмуҳаммад Қадим Бадахший номли муриди ҳам бўлган. Уларни адаштирмаслик лозим.

¹² Kışmi, Muhammed Haşimi, Berakat Zübdetü'l-Makamat, cev.: A. Faruk Meyan. Istanbul , 1976. – S. 229.

шариат, тариқат, ислом аҳлининг кучли бўлиши, илмни эгаллаш, нафс, бидъат-хурофот, саодатга эришиш йўллари каби масалалар баён этилган бўлса, Самарқандга юборилган мактубларда тасаввуф одоблари, муҳаббат, шариатга эргашиш, зикр аҳамиятига эътибор қаратилган.

Марказий Осиёга юборилган мактублар таҳлилидан кўриниб турибдики, бу даврда минтақада бидъат ва хурофотлар, шариат аҳкомларини бузиб талқин қилиш ҳолатлари авж олган. Шундай вазиятда Аҳмад Сирҳиндий мактублари ислом ақидаларини тўғри таҳлил қилишга, шариат ва тариқатга доир масалаларга холис ечим беришга хизмат қилган.

Диссертациянинг **“Нақшбандия-мужаддия тариқатида “Мактубот” асарининг роли”** деб номланган учинчи бобида “Мактубот” асарининг нақшбандия-мужаддия тариқати шаклланишидаги ўрни ва ҳозирги кундаги аҳамияти очиб берилган.

Учинчи бобнинг *““Мактубот” асарининг нақшбандия-мужаддия тариқати назарий асослари шаклланишидаги ўрни”* деб номланган биринчи параграфида “Мактубот” асари нақшбандия-мужаддия тариқатининг юзага келишида дастуруламал бўлиб хизмат қилгани баён этилган. Асар нақшбандия-мужаддия тариқатининг назарий пойдеворини ўзида мужассам этган. Тасаввуф таълимотидаги ваҳдату-л-вужуд ва бошқа мунозарали масалалар теран бир шаклда изоҳлангани ёритиб берилган.

Муҳйиддин ибн Арабий (1152-1230) томонидан тизимга солинган ваҳдату-л-вужуд фалсафасини тизимли равишда танқид қилган Аҳмад Сирҳиндий бу назарияга қарши Алоуддавла Симноний (ваф. 1336 й.) қарашларини тартибга солиб, ваҳдату-ш-шуҳуд таълимотини ўртага ташлаган. Нақшбандия тариқатининг назарий асосларини яратишда муҳим ўрин тутган Хожа Муҳаммад Порсо (ваф. 1420 й.) ҳам Ибн Арабийнинг ваҳдату-л-вужуд таълимоти билан яқиндан таниш бўлгани учун баъзи асарларида унинг таъсири сезилади¹³. Ваҳдату-ш-шуҳуд таълимоти нақшбандиянинг кейинги ривожланиш босқичида ўзига хос ўрин тутган. Аҳмад Сирҳиндийдан кейин нақшбандияда ваҳдату-ш-шуҳуд таълимоти таъсири устувор бўла бошлаган. Ваҳоланки, Хожа Баҳоуддин Нақшбанддан Аҳмад Сирҳиндийгача бўлган даврда нақшбандия таълимотининг намояндалари орасида ваҳдату-л-вужуд ғояси илгари сурилган эди¹⁴. Тадқиқотда Аҳмад Сирҳиндий ёзган бир қанча мактублари унинг ваҳдату-ш-шуҳуд назарияси тарғиботига қаратилгани асосланган.

Диссертацияда Аҳмад Сирҳиндий тасаввуфдаги шатаҳот масаласида суфийларнинг зиддиятли фикрларини келтирган ҳолда, очиқ-ойдин куфрга олиб борадиган ва таъвил қабул қилмайдиган шатаҳотларга қарши эканини билдириб, уларни беҳуда сўзлар сифатида баҳолагани, маломатликдаги ҳаддан ошишни нотўғри деб ҳисоблагани, каромат масаласига ортиқча эътибор қаратилишини, ҳойи ҳавасга берилган, ўзида камчилик бўла туриб,

¹³Наврўзова Г. Нақшбандияда ваҳдат ул-вужуд таълимоти // Хожа Баҳоуддин Нақшбанд таваллудининг 690 йиллигига бағишланган “Нақшбандия таълимоти ва миллий маънавиятимиз” мавзуидаги республика илмий-амалий анжумани материаллари. – Бухоро, 2008. – Б. 52.

¹⁴Турар У. Тасаввуф тарихи. – Тошкент: Истиқлол, 1999. – Б. 157.

пирлик фаолиятини олиб борадиган муршидларнинг танқиди “Мактубот” асари орқали ёритиб берилган.

Аҳмад Сирҳиндийнинг “Мактубот” асари тасаввуфнинг кейинги ривожланиш босқичида ўзига хос ўрин тутган. Аллома ёзган мактубларининг аксар қисми тасаввуф таълимотига доир ирфоний тушунчаларни ёритишга бағишлангани билан аҳамиятлидир.

Учинчи бобнинг *“Асарда тариқат амалиётига доир масалаларнинг ёритилиши”* номли иккинчи параграфида зикр, муҳофаза, пир-муридлик, робита, рақсу самоъ, муҳофазада, узлуксиз узлатга чиқиш каби амалиётларнинг “Мактубот”даги талқини тадқиқ этилган.

Сирҳиндий кўплаб мактубларида нақшбандия тариқатининг мукамаллигини ақс эттирувчи фикрларни келтириб, ҳақиқий камолотга эришиш учун ушбу йўлнинг ҳақиқий тамойилларини маҳкам ушлаш лозимлиги, шунингдек, баъзи суфийларнинг шаръий ҳукмларни билмасликлари, Расулуллоҳ алайҳиссалом суннатларига амал қилмасликлари, нақшбандия тариқатига олиб кираётган бидъат амаллари жуда хавфли эканини баён этган¹⁵.

Диссертацияда Аҳмад Сирҳиндий айрим нақшбандий шайхлар томонидан мақбул ҳисобланган жаҳрий зикр, рақс, самоъ каби амалиётларни бажариш тариқат тамойилларига тўғри келмаслиги, чунончи, узлуксиз узлатга чиқиш “хилват дар анжуман” қоидасига зид эканлигини танқид қилгани алломанинг “Мактубот” асари асосида ёритиб берилган.

Учинчи бобнинг учинчи параграфи *“Замонавий тариқатчиликдаги ижтимоий муаммолар ечилишида “Мактубот” асарининг аҳамияти”* деб номланган. Бугунги кунда аҳолининг тасаввуфга қизиқиши ортиб бориши баробарида, бу соҳада турли қараш ва амалиётлар пайдо бўлаётгани кўзга ташланмоқда. Аҳмад Сирҳиндий ҳам ўз замонасида айнан шу каби муаммоларга дуч келиб, уларни ислоҳ қилиш мақсадида “Мактубот” асарини ёзган эди.

Тадқиқот жараёнида ҳозирда янги пайдо бўлган сохта тариқатлар, уларнинг жамиятни ташвишга солаётган фаолияти, жумладан, айрим номуносиб шайхларнинг амалиёти, муридларининг асоссиз амалларга овора қилиниши каби ҳолатлар муолажаси учун алломанинг “Мактубот” асари муҳим аҳамиятга эга экани асослаб берилган. Шунингдек, ижтимоий тармоқларда тарқалаётган рақс тушиб зикр қилаётган тариқатчи жамоалар фаолиятига нисбатан “Мактубот” асарида нақшбандия шайхлари рақс ва самоъни жоиз ҳисобламаганликлари баён этилган.

Замонавий тариқатчиликда фарз ва нафл ибодати ҳақида ихтилофли фикрлар мавжуд. Агар инсонларнинг хоҳишига кўра, шариат аҳкомлари ўзгартирилса, унда шариатнинг улуғлигига шубҳа туғилади. Аҳмад Сирҳиндий мактубларида шариатнинг долзарб масалалари, қалбни поклаш, тарбиялаш усуллари баён этилиб, шариат ва тариқат муносабатлари, фарзларни адо этиш, суннат ва одобга риоя қилиш, фарзлар турганда нафл

¹⁵ Қаранг: *Îmâm-ı Rabbânî Ahmed Fârûk es-Serhendî, el-Mektûbât. – İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2017. – S. 131.*

амалларга ортиқча эътибор бермаслик, муридларни пирларининг таҳорат учун ишлатилган сувни истеъмол қилиш, ўз пирларига сажда қилишдан қайтариш ҳақида сўз боради.

Ҳозирги кунда тариқатга кирган кишига илм олишни шарт қилинмаслиги ва ҳатто илмни тарк қилиш афзаллиги тўғрисидаги нотўғри қарашлар тарқалган. “Мактубот” асаридаги Аҳмад Сирҳиндийнинг Муҳаммад Боқибиллоҳга ёзган 18-мактубида¹⁶ сулукда юриш учун ҳам кўплаб илмлар зарурлиги, бу илмлар кишиларнинг машаққатли изланишларидан ҳосил бўлганлиги баён этилган. Жамиятда талаб этиладиган диний ва дунёвий илмларни эгаллаш лозимлиги ҳаётий мисоллар ёрдамида тушунтирилган.

Аҳмад Сирҳиндийнинг “Мактубот” асари тасаввуф асосларини мукаммал акс эттирувчи манба сифатида алоҳида ўрин тутди. Эътиқод поклиги, маънавий-ахлоқий хислатлар нақшбандия тариқатининг асосий мавзулари сифатида ифодаланган бу асар – нафақат ўша давр, балки бугунги кун учун ҳам дастуруламал вазифасини ўтайди. Мактубларда келтирилган илм фазилати, инсоний бурчларни адо этиш, ҳидоят йўлидан адашмаслик борасидаги фикрлар комил инсон шахсини тарбиялашда муҳим аҳамият касб этади.

ХУЛОСА

Аҳмад Сирҳиндий “Мактубот” асарининг нақшбандия-муҷаддидия тариқати шаклланишидаги аҳамияти тадқиқ этилиб, келтирилган мақсад ҳамда вазифалар доирасида қуйидаги хулосалар шакллантирилди:

1. XVI аср охири – XVII аср бошларида нақшбандия тариқатининг бир тармоғи сифатида нақшбандия-муҷаддидия шоҳобчаси юзага келган. Ғарб ва Шарқ олимлари томонидан мазкур тариқатнинг келиб чиқиши, шаклланиши, тарихи, таълимоти, назарияси ва амалиёти хусусида тарихий-қиёсий, тарихий-таҳлилий ёндашув асосида илмий изланишлар олиб борилган. Ушбу услублар нақшбандия-муҷаддидия тариқати тарихини ўрганиш, унинг хусусиятларини таҳлил қилишда илмий-назарий асос бўлиб хизмат қилади. Нақшбандия-муҷаддидия тариқатининг тарихи ва таълимотини тадқиқ этиш суфий шайхларнинг жамиятдаги ўрнини аниқлашга қаратилган муҳим натижаларни берган. Нақшбандия-муҷаддидия шайхлари Марказий Осиё ва Ҳиндистоннинг ижтимоий-сиёсий, диний-маданий ҳаётига катта таъсир кўрсатган. Марказий Осиё, Ҳиндистон, Туркия ва бошқа кўплаб мамлакатлар аҳолиси ўртасида, аввало, ислом динини, қолаверса, тасаввуф таълимотини мустаҳкамлашга, уларни ягона ғоя атрофида бирлаштириш ва бу билан ғоявий тарқоқликка барҳам беришга ҳаракат қилганлар.

2. Аҳмад Сирҳиндий нақшбандия тариқати таълимоти ва амалиётини шариат мезонлари асосида қайта кўриб чиқиб, уни турли нотўғри ақида ва амалиётлардан тозалаган. Унинг асосий хизмати тасаввуф ва тариқатни

¹⁶ Қаранг: Аҳмад ал-Форуқий ас-Сирҳиндий. Мактуботи Имом Раббоний // Раҳми Тура нашрга тайёрлаган. Т. 1. – Истанбул: Ясин Яйиневи, 2006. – Б. 25.

сунний матлабга мослаштириш, кейинги даврда пайдо бўлган айрим бидъат ва хурофий хусусиятлардан тозалаш бўлган. Нақшбандия тариқати Аҳмад Сирҳиндийдан сўнг нақшбандия-муҷаддия, яъни “янгиловчи”, “янгиланган” деб юритила бошлаган. Аллома доимо нақшбандия-муҷаддия тариқатининг обрў-эътиборини сақлаб қолишга ҳаракат қилган. Сирҳиндий тариқатдаги фаолияти давомида ўз таълимотини тарғиб қилиш учун кейинчалик мадрасалар, ҳонақоҳлар ташкил этган. Ушбу марказларда шариат, усул, фикҳ, калом ва тасаввуф илмлари чуқур ўргатилган. Шу каби фаолият натижасида нақшбандия-муҷаддия тариқати сунний йўналишдаги аҳоли орасида кенг ёйилган.

3. “Мактубот”нинг ҳозирда мавжуд қўлёзма нусхаларининг манбашунослик таҳлилини амалга ошириш юзасидан асарнинг Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти қўлёзмалар бўлимининг асосий фондида мавжуд 48 та қўлёзма нусхаси аниқланиб, кодикологик таҳлил қилинди. Шунингдек, асарнинг хориж кутубхоналарида сақланаётган қўлёзма нусхалари аниқланди. Мазкур нусхалар, асосан, XVIII – XIX асрларда ёзилган. Қўлёзмаларда асар Аҳмад Сирҳиндийнинг шогирдлари: Муҳаммад Бадахший Талақоний, Абдулҳай ибн Хожа Чоқар Хисорий, Хожа Муҳаммад Ҳошим Кешмий томонидан жамланганлиги баён этилган. Аксарият қўлёзмалар тўлиқ ҳолатда сақланган. Асар қўлёзма нусхаларида унинг номи “Мактубот”, “Мактуботи Имом Раббоний” деб келтирилган.

4. Асарнинг таркибий тузилиши 3 та жилд ва 535 та мактубдан иборатлиги манбалар асосида кўрсатиб ўтилди. Мактублар йил саналари билан бирга, хронологик тартибда жойлаштирилган, шунингдек, юборилган даврига мувофиқ жамланган. Мазкур асар турли даврларда араб, турк, урду, инглиз, туркий тилларга таржима қилинган. “Мактубот”да шайхнинг замондош алломалари, асҳоблари ва ихлосмандларига ақида, шариат, тариқат, одоб-ахлоқ масалалари, инсон ва илоҳиёт тўғрисидаги қимматли фикр-мулоҳазалари, уларнинг инсон маънавияти, руҳий тарбиясига оид саволларига жавоблари жамланган бўлиб, ушбу манба нақшбандия-муҷаддиянинг назарий ва амалий қарашларини ўрганишда, хусусан, унинг таълимотларини билишда аҳамиятлидир.

5. Аҳмад Сирҳиндий нақшбандия-муҷаддия тариқатининг Мовароуннаҳрга кириб келиши ва тарқалишида муҳим ўрин тутган мавлоно Муҳаммад Сиддиқ Кешмий, Шайх Тохир Бадахшоний, Хожа Муҳаммад Ҳошим Кешмий ва Бадриддин Сирҳиндийлар каби тариқат шайхларига мактублар йўллаган. Мактубларда тасаввуф ва унинг моҳияти, илмнинг инсон ҳаётидаги ўрни, тасаввуф таълимотига, хусусан, нақшбандияга кириб келаётган бидъат ва хурофотлар, улардан сақланиш, нақшбандия тариқатини тарғиб этиш йўлидаги хизматлари ёритиб берилган. Шу билан бирга, тасаввуфдаги “ҳақиқат”, “маърифат”, “кашф”, “истидлол”, “ғазаб”, “фано”, “бақо” каби тушунчаларнинг маънолари Қуръон оятлари, ҳадислар асосида изоҳлаб берилган.

6. Нақшбандия-мужаддия таълимотининг илмий-назарий асосларини мустаҳкамлашда Аҳмад Сирҳиндий “Мактубот” асарининг ўрни муҳим. Аллома нақшбандия-мужаддия тариқатига доир ирфоний тафаккурни ваҳдату-л-вужуд эмас, балки ваҳдату-ш-шухуд, яъни “ҳамма нарса ундандир” деган қоидага асослантириб, асарда ушбу назарияни изчил ёритиб берган. У ваҳдату-ш-шухуд ҳақиқатини англаш ваҳдату-л-вужудга нисбатан юқори даражада туради, деб ҳисоблаган. Аллома мактублари орқали ваҳдату-ш-шухуд назариясининг талқин қилиши натижасида мазкур назария XVIII асрдан XIX аср бошларигача Марказий Осиёдаги нақшбандия-мужаддия тариқати таълимотларида ҳам кенг ёйилган. Шунингдек, суфийларнинг каромат масаласига ортикча эътибор қаратишлари, шатаҳот натижасида келиб чиқадиган зиддиятли сўзлари, маломатда ва узлатга чиқишда ҳаддан ошишлари нотўғри эканлигини Қуръон ва ҳадисдан мисоллар келтириб тушунтирган.

7. Аҳмад Сирҳиндий зикр, муроқаб, пир-муридлик муносабатлари, робита, рақсу самоъ, узлуксиз узлатга чиқиш, мужоҳада амалиётларини талқин этишда Баҳоуддин Нақшбанднинг йўлини танлаган. Бинобарин, у бир киши шайхдан муридлик хирқасини кийса, уни бошқасидан кия олмайди, аммо у бир вақтнинг ўзида, бошқа шайхдан тариқат таълимини ўрганиш ва яна бошқаси билан суҳбатлашиш ҳуқуқига эга, бу уч амалиётни бир шайхдан олса, буюк иш бўларди, деган фикрни билдирган. Аҳмад Сирҳиндий эса, мазкур фикрни янада ривожлантириб, мурид иршодини ўзгартирмоқчи бўлса, ўзига бошқа шайх танлашига рухсат берилади, деган қарашларни илгари сурган. У мактублари орқали ҳафий зикрнинг жаҳрий зикрдан устунлик жиҳатларини баён этиб, нақшбандия солиқларини самоъ, рақс, зикри жаҳрийдан қайтарган. Шу билан бирга, узлуксиз узлатга чиқишни “хилват дар анжуман” тамойилига зид эканлигини айтиб, танқид қилган.

8. Аҳмад Сирҳиндий мактубларида келтирилган фарзларни адо этмай, нафл амалларга ортикча эътибор қаратиш, муридлар шайхлари таҳорат олган сувни истеъмол қилиш ва ўз пирларига сажда қилиш, мавжуд анъаналарга зид равишда жаҳрий зикр амалиётларини ўтказиш каби ҳолатлар ҳозирги кунда ҳам айрим тариқатлар фаолиятида кузатилмоқда. “Мактубот” асари ҳозирги кундаги сохта тариқатчилик пешволарининг кўрсатмалари, тасаввуфнинг аслий моҳиятидан четлашган фикр ва амалиётларига қарши ушбу таълимотнинг асосий мақсади ва вазифаларини тушунтиришда илмий асосланган, мисол ва фактлар билан исботланган муҳим манба эканлиги билан аҳамиятлидир.

Тадқиқот натижасида қуйидаги таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилди:

1. Тасаввуф тарихини асл манбалар асосида ҳолисона ўрганиш истагида бўлган ёш тадқиқотчилар учун қулайлик яратиш мақсадида, Ўзбекистондаги ислом цивилизацияси маркази билан ҳамкорликда Аҳмад Сирҳиндийнинг энг асосий ғоялари жамланган “Мактубот” асарининг ўзбек тилига сайланмасини таржима қилиш ва нашр этиш.

2. Ўзбекистон халқаро ислом академиясида диний-маърифий соҳа мутахассислари учун “Мактубот” асаридаги тариқатчилик муолажасига оид матнлари шарҳланган “Аҳмад Сирҳиндий ўғитлари” номли қўлланма тайёрлаш.

3. Ўзбек-ҳинд алоқалари тарихини чуқур ўрганиш, ҳиндистонлик тасаввуф мухлисларини юртимизга жалб қилиш мақсадида Туризмни ривожлантириш давлат қўмитаси билан ҳамкорликда ҳинд мужаддийлари учун Марказий Осиё мужаддия шайхлари зиёратгоҳлари билан таништириш электрон платформасини яратиш, туристик маршрутларни ишлаб чиқиш.

**SCIENTIFIC COUNCIL NUMBER DSc.35/30.12.2019.IsI/Tar/F.57.01 ON
AWARDING SCIENTIFIC DEGREES UNDER INTERNATIONAL
ISLAMIC ACADEMY OF UZBEKISTAN**

INTERNATIONAL ISLAMIC ACADEMY OF UZBEKISTAN

MIRZAEVA FERUZAKHON AHMADJON KIZI

**THE IMPORTANCE AHMAD SIRHINDI'S "MAKTUBAT" ON THE
FORMATION OF NAQSHBANDI-MUJADDIDI ORDER**

24.00.01 – Islamic history and source studies

**ABSTRACT OF THE DISSERTATION OF THE DOCTOR OF PHILOSOPHY (PhD)
ON HISTORICAL SCIENCES**

TASHKENT – 2022

The theme of the dissertation of the Doctor of Philosophy (PhD) was registered in the Supreme Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan with number B2019.1.PhD/Isl17.

The dissertation has been carried out at the International Islamic Academy of Uzbekistan.

The dissertation abstract is posted in three languages (Uzbek, English, Russian (resume)) on the Scientific Council Web site (www.iiau.uz) and “ZiyoNET” information portal (www.ziynet.uz).

Scientific adviser: **Usmanov Ibrahim Sobirovich**
Candidate of historical sciences, associate professor

Official opponents: **Madaeva Shakhnoza Omonullaevna**
Doctor of philosophy, professor

Amonov Mekhrojiddin Uzbekovich
Doctor of philosophy (PhD) on historical sciences

Leading organization: **Andijan State University**

A defense of the dissertation will be held at the meeting of Scientific Council under the number DSc.35/30.12.2019.IsI/Tar/F.57.01 for awarding academic degrees under International Islamic Academy of Uzbekistan at ____ o'clock, on September “____”, 2022 (Address: 11, A.Kadiri street, Tashkent 100011, Telephone: (99871) 244-00-56; fax: (99871) 244-00-65; e-mail: info@iiau.uz).

The dissertation is available at the Information Resource Centre of the International Islamic Academy of Uzbekistan. (Registered with number 93.) (Address: 100011, Tashkent, A.Kadiri street, 11. Telephone: (99871) 244-00-56; fax: (99871) 244-00-65; e-mail: info@iiau.uz)

The dissertation abstract was distributed in 2022 on “____” August.
(Register protocol under number 06 on August 6, 2022.)

D.R.Makhsudov

Chairman of the Scientific Council for awarding academic degrees, doctor of historical sciences (DSc), associate professor

S.A.Rustamiy

Secretary of the Scientific Council for awarding academic degrees, doctor of philological sciences (DSc) associate professor

Z.M.Islomov

Chairman of Scientific Seminar under the Scientific Council for awarding scientific degrees doctor of philology, professor

INTRODUCTION (Doctor of Philosophy (PhD) dissertation annotation)

The importance and necessity of the dissertation theme: Ahmad Sirhindi's views on renewing the order and restoring it to its original form were the basis for the formation of the Naqshbandi-Mujaddidi branch of the Naqshbandi order, which is widespread around the world. The scholar's work "al-Maktubat" (المكتوبات) consisting of 535 letters that are related to aqidah (العقيدة), mysticism (التصوف), jurisprudence (الفقه), and spiritual education play an important role in the development of the order and for its renewal. Consequently, the role of mujaddidiya was vital in enriching the culture, scientific and spiritual heritage of our country spreading it around the world, and the Naqshbandi order, which embodies its religious traditions. At the same time, Ahmed Sirhindi's work "Maktubat" plays an important role even today as it can answer various controversial issues caused by modern tariqah.

World's leading scientific research centers have been carrying out research related to the deriving of the Naqshbandi-Mujaddidi order, its history, and the studies concerning with its development stages. Sufistic principles of the mystical views in Naqshbandi-Mujaddidi direction and the perfection criteria of knowledge, wisdom, and enlightenment, the religious tolerance, renewal, and justice, physical and mental-spiritual harmony put forward in the teachings of this order are being studied. Moreover, special attention is paid to the research of the scientific heritage of the Mujaddidi order's founder - Ahmad Sirhindi, and to the analysis of the hadiths mentioned in his works.

In the New Uzbekistan number of reforms are being carried out related to the activities of the founders of the Naqshbandi order, and the study of their scientific and spiritual heritage. For example, the establishment of the "School of Sufism" at the Mir-i-Arab Madrasa in Bukhara, the implementation of huge reconstruction works aimed at the further prosperity of the holy place "Yeti pir" (Seven Pirs), the publication of books dedicated to the life and works of scholars such as "Yeti pir", "Orifnoma", "Risolai Hazrati Azizon", "Vasiyatnoma" (Testament) and "Khodja Abdukholiq Gijduvani" can be clear proof of this. Therefore, it is considered crucial to study the life of Ahmad Sirhindi, who is considered to be the successor of the Naqshbandi order, and the role of the work "Maktubat" in the formation of Naqshbandi-Mujaddidi.

The current dissertation will serve to a certain extent in the implementation of decrees of the President of the Republic of Uzbekistan PF-5416 dated April 16, 2018 "On measures to radically improve the activities of the religious and educational sphere", and PF-60 dated January 28, 2022 "On the development strategy of the new Uzbekistan for 2022-2026", resolution No. PR-126 of February 10, 2022 "On additional measures to improve the system of preservation and research of ancient written sources". Moreover, it will assist in the application of the resolution No. 100 of the Cabinet of Ministers of February 24, 2021 "On additional measures for the development of domestic and pilgrimage tourism", as well as the tasks set out in other relevant regulations.

Correspondence of the research to the priorities of the development of science and technology of the republic: The dissertation is carried out in accordance with the priority direction of the development of science and technology of the Republic. “Formation of a system of innovative ideas and ways to implement them in the social, legal, economic, cultural, spiritual and educational development of an informed society and democratic state”.

The study level of the research problem: Significant research has been conducted by Eastern and Western scholars on the history of medieval mysticism, the role of mystical teachings in the spiritual life of the peoples of Central Asia, and the formation processes of the Naqshbandi-Mujaddidi order.

In particular, the works of famous Western Islamic and mythic theologians such as Alexander Knysh, John Spencer Trimmingham, and Annemarie Schimmel provide important information on the life and work of Ahmad Sirhindi, and historical conditions of the deriving of the doctrine of “Wahdat-ush-shuhud” (the doctrine of unity). Hamid Algar, Arthur Buhler, and Fritts Mayer wrote about the origin, history, theory, and customs of the Naqshbandi-Mujaddidi order, and the history of the Naqshbandi-Mujaddidi in Central Asia in the late 18th and early 19th centuries, especially the educational works of the Mujaddidi sheikhs have been covered by the researcher Anke von Kügelgen¹.

In the scientific works of Turkish researcher Necdet Tosun, the uniqueness of the spread of the Naqshbandi-Mujaddidi order in Central Asia, the life, works, mystical views of Ahmad Sirhindi can be found, and famous Turkish scholar Ahmet Haksever’s research analyzes the criticism of the practice of Sufi philosophies through Sirhindi’s letters. Ethem Cebecioglu and Abdullah Orhan’s research describes Ahmad Sirhindi and his letters, as well as the analysis of the hadiths in “Maktubat”².

Scholars such as Indian Muhammad Abdul Haq Ansari, Abul Hasan Ali Hasani Nadwi, and Pakistanian Muhammad Iqbal have analyzed Ahmad Sirhindi’s teachings, mystical views, and reforms. Furthermore, Mahmood Ahmad Ghazi, an

---

¹Knysh A.D. Muslim mysticism. – M.: Dilya, 2004. – 464 p.; Trimmingham J.S. Sufi orders in Islam / Per. from English. A.A. Staviskaya, ed. and with preface O.F. Akimushkin. – M.: Nauka, 1989. – 326 p.; Schimmel A. The world of Islamic mysticism. – M.: Aleteya, Enigma, 2000. – P. 194–201. Algar H. A Brief History of Naqshbandiyya order // In: M. Gaborieau, A. Popovich, T. Zarccone (eds.), Naqshbandis-Cheminement et situation actuelle d’un ordre mystique musulman. – Istanbul-Paris: Hayat, 1990. – P. 3-44; Buhler A.F. Sufi Heirs of the Prophet: The Indian Naqshbandiyya and the rise of the mediating Sufi shaykh. – Columbia: Columbia press, 1998; Fritz Mayer. Teacher and student in the Naqshbandiyya order [transl. from German: Yu. Kotkova] // Sufism in Central Asia (foreign studies): Sat. pg. in memory of Fritz Mayer (1912-1998) / comp. and resp. ed. A.A. Khismatullin. – St. Petersburg: Faculty of Philology of St. Petersburg State University, 2001. – P. 94-113. Anke von Kugelgen. The heyday of Naqshbandiyya-Mujaddidiya in Middle Transoxania from the 18th to the beginning of the 19th centuries: the experience of a detective investigation [trans. from German: Skorodum] // Sufism in Central Asia (foreign studies): Sat. Art. in memory of Fritz Mayer (1912–1998) / comp. and resp. ed. A.A. Khismatullin. – St. Petersburg: Faculty of Philology of St. Petersburg State University, 2001. – P. 275–330.

² Tosun N. Memories of Turkish dervishes. Sufi Works Written in Central Asian Turkish. – Istanbul, İnsan yayınları, 2011. – 198 p.; Tosun N. Imam-i Rabbani Ahmed Sirhindi: Life Works of Sufi Views. – Istanbul: İnsan yayınları, 2005. – 174 p.; Ahmet Cahid Haksever. The Introspective Criticism in Maktubat of Imam Rabbani Ahmad Faroq Al-Sarhandi. // Journal of Hitit University Institute of Social Sciences. - Istanbul, 2014. – P. 197-205. Cebecioglu, Ethem Imâm-ı Rabbani ve Mektubâtı, Ankara University Theological Faculty Magazine, 1996, volume: XXXV, – P. 193-241; Orhan A. Explaining and evaluating the hadiths in the Letter of Imam-I Rabbani. – Istanbul: April, 2018. – 241 p.

Islamic scholar, and jurist also studied the activities of the Naqshbandi-Mujaddidi order and Ahmad Sirhindi's movement for renewal³.

Scholars as N.Kamilov, I.Haqqul, G.Navrozova, B.Babadjanov, A.Jumanazarov, E.Karimov, H.Yuldashkhodjaev, A.Juzjani, M.Mamatov, I.Ostanakulov, G.Razzakov, K.Ruzmatzoda, J.Kholmuminov, H.Homidiy, I.Usmanov, K.Rakhimov, and M.Amonov conducted a lot of research on the mystic scholars, the history of sects, the role of mysticism in social life from the first years of independence of Uzbekistan. However, the role of Ahmad Sirhindi's "Maktubat" in the formation of the Naqshbandi-Mujaddidi order, in particular, the impact of the ideas in the work on the orders of Central Asia, has not been studied in depth⁴. The field of research to be carried out in this regard is also very comprehensive, and an inclusive study of its specific features and history will further enrich the effectiveness of the work in this area.

Relation of the topic of the dissertation to the plans of research work of the higher educational institution where the dissertation was completed. The dissertation was carried out in the framework of the scientific project A-1-044 – "Teachings of Transoxiana mysticism: the original work and interpretations,

---

³ Muhammad Abdulhaq Ansari. Sufism and Shariah: A Study of Shaykh Ahmad Sirhindi's Effort to Reform Sufism. - Leicester, U.K. The Islamic Foundation, 1986. – 368 p; Abul Hasan Ali al-Hasani an-Nadavi. Al-Imam as-Sirhindi hayatuhu wa a'maluhu. – Kuwait: Dorul Qalam, 1993. – 121 p.; Muhammad Iqbol. The Reconstruction of Religious Thought in Islam. – California. Stanford University Press, 2013. – 328 p. Mahmud Ahmad Ghazi. Tarix al-harakat al-mujaddidiya. – Beirut: Dorul kutub al-ilmiyya, 2009. – 448 p.

⁴ Komilov N. Najmiddin Kubro. – T.: People's Heritage named after Abdulla Qodiri, 1995; same author. Sufism. The first book. – T.: Writer, 1996; same author. Sufism. The second book. The secret of monotheism. – T.: Ghafur Ghulam Literature and Art, 1999; same author. The science of spiritual maturity. // TIU Information Science Analytical Bulletin. – T.: 2003. – № 2; Haqqulov I. Sufism and poetry. - T.: Ghafur Ghulam Literature and Art, 1991; that author. Formation and development of Uzbek mystical poetry: Philol. Fan. doc. dis. ... abstr. – T.: 1995; same author. Irfan and cognition. – T.: Spirituality, 1998; same author. Return to Navoi. – T.: Fan, 2007; Navruzova G.N. Bahauddin Naqshband's views on cognition. - Bukhara, 1997; that author. The concept of guardian in mysticism. // Mysterious world. – T.: 1993. – № 7. – P. 20-22; same author. Naqshbandi mystical teachings and upbringing of harmoniously developed people. – T.: Fan, 2005. - 268 p; Babadjanov B. Musaxan Xvadjayi Daxbidi // Islam. Encyclopedic dictionary. – M.: Vostochnaya literatura, 1998; same author. Djuybari // Islam. Encyclopedic dictionary. - M.: Vostochnaya literatura, 2001; same author. On the History of the Naqshbandiya-Mujaddidiya in Central Mavara'annahr in the Late 18th and Early 19th Centuries // Muslim Culture in Russia and Central Asia from 18th - to the early 20th Centuries. – Berlin, 1996; Jumanazarov A. The people of solitude. – T.: TDPU, 2004. - 151 p; Jozjani A.Sh. Sufism and man. – T.: Adolat, 2001. – 192 b; same author. The mystery of mysticism // Communication. – T.: 1998. – № 8. – P. 32-35; same author. The perfect human figure in mysticism. // TIU Information Scientific Analytical Bulletin, 2003. - № 2; Karimov E. Sufi order in Central Asia XII - XV in: Author. dis. ... doctor. his. scien. – T.: 1998. – 60 p; Yuldashkhodjaev X. The role of Musakhan Dabbidi in the development of the Naqshbandi-Mujaddidiyya order (XVIII century): hist. scien. nom. ... dis. abstr. – T.: Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, 2008. – 26 p.; Mamatov M. Historical and philosophical essence of Sufism. – T.: International Islamic Academy of Uzbekistan, 2018. – 200 p.; Ostonaqulov I. Sultan of the Saints. Guardians of Turan. – T.: New Age Generation. 2004; same author. Muhammad Siddiq Rushdie and his work "Tazkirat ul-Awliyai Turki". – T.: Tashkent Islamic University, 2007; Haji Abdulgafur Razzaq Bukhari. Guide to the order (based on the teachings of Naqshbandi). – T.: Movarounnahr, 2003. - 103 p; Rahimov K. History of Movarounnahr Sufism: Formation and Systematization of Doctrine (VIII-XI centuries). – T.: Akademnashr, 2020. – 400 p; Ruzmatzoda Q. Descendants of Imam Rabbani. - T.: Navruz, 2014. – 188 p.; Usmanov I. The Wisdom of Navodir alusul. – T.: Fan, 2009. – 175 p; Kholmominov J. Naqshbandiya piri // Tafakkur. – T.: 2001. - № 4; same author. The Singer of Monotheistic Thought: The Sun of Existence // Sina (Tehran), 2002. – № 8; that author. The mystical views of Mavlana Abdurahman Jami (based on the work "Sharhi ruboiyot"): candidate. Philoso. scien. ... dis. avtoref. – T.: 2003; that author. Greek philosophy and mysticism // Sino (Tehran), 2004. – № 13. – P. 11-18; Homidiy H. Scholars of Sufism. – T.: Sharq, 2004. – 208 p.; Amonov M. Naqshbandi-Mujaddidiya order in Central Asia in the XVIII-XIX centuries: Doc. phil. his. scien. (PhD) ... dis. abstract. – Samarkand: Imam Bukhari International Research Center, 2021. – 45 p.

history and the present, analyses and conclusions” carried out at the International Islamic Academy of Uzbekistan in 2014-2016.

The purpose of the research is to demonstrate the role of Ahmad Sirhindi’s work “Maktubat” in the formation of the Naqshbandi-Mujaddidi order.

The objectives of the research are:

to determine the theoretical foundations and historical features of the formation of the Naqshbandi-Mujaddidi order in the 16th-17th centuries;

to show the role of Ahmed Sirhindi in the development of the tariqah;

carrying out codicological research of manuscript copies of the work;

carrying out a structural analysis of the work “Maktubat”;

to elucidate the characteristics of Ahmad Sirhindi’s letters to Central Asian Sufi sheikhs;

scientific substantiation of the importance of the work “Maktubat” in the formation of the theoretical foundations of the Naqshbandi-Mujaddidi order;

researching issues related to the practice of tariqah presented in the work;

to reveal the need to use the work “Maktubat” in the solution of social problems in modern tariqah and to develop suggestions and recommendations.

The object of the research is the work of Ahmad Sirhindi “Maktubat”.

The subject of the research is the role and importance of Ahmad Sirhindi’s mystical views in the formation of the Naqshbandi-Mujaddidi order.

Research methods: The dissertation uses methods such as complex approach, historicity, systematicity, comparative analysis, and statistical analysis.

The scientific uniqueness of the research are the following:

It has been found that in the 17th century in Central Asia, spiritual education (التربية الروحية), pir and murid - murshid (المرشد والمريد), dhikr (الذكر) started to be misinterpreted, thus, 149 of the 535 letters compiled by Ahmed Sirhindi in his book “Maktubat” were sent to the regions Badakhshan, Balkh, Bukhara, Khorezm, Kabul, Samarkand in order to regulate them;

In the 22 letters of the work “Maktubat”, it is proved that the main reasons for the wide spread of the Naqshbandi order in the world are that this order is not specific to any region, it is in harmony with the requirements of Sharia (المتطلبات الشرعية), and it is able to respond to issues in social life;

As a result of Ahmed Sirhindi’s examination of the changes in Naqshbandiyya, it is revealed that the Sufis were overly devoted to karamat (الكرامة) - extraordinary qualities given to the saints by Allah) - excessiveness in *gulu*v, *malamat* (الملامة - blaming one’s nafs) - preoccupation with the faults of the nafs and wasting life, shatahat (الشطحات) - suddenly spoken words in a state of divine intoxication) and these reforms in tariqah would cause plotting in the religion.

It is proved that Ahmad Sirhindi’s doctrine of wahdatu-sh-shuhud (وحدة الشهود) - seeing the oneness of the Creator in existence), an alternative to the theory of wahdatu-l-wujud (وحدة الوجود) - seeing the existence of God and the universe in one entity) of the 14th-16th centuries caused the reformation of views on the unity of the Creator and the created which is being widely spread in the Islamic world.

The practical results of the study are as follows:

Concerning the result of the research, it was determined that Ahmad Sirhindi defined the main principles of Naqshbandi renewal, made an anonymous turn in the field of education, and a general description of 8 works expressing the religious-mystical views of the scholar is demonstrated;

48 manuscripts, 5 lithographic copies of the work “Maktubat” stored in the Institute of Oriental Studies named after Abu Rayhan Beruni of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, as well as copies stored in manuscript funds in Turkey, Iran, Pakistan, were identified and their source analysis was carried out;

The letters presented in the work “Maktubat” were analyzed according to thematic directions, and their essence was determined in terms of doctrinal-jurisprudential, mystical views, virtues of the Naqshbandi order, spiritual and moral issues;

The methods used by the author in describing the themes of the work are analyzed, and it is revealed that with the style typical of mujaddids, he criticized some mystical concepts that are contrary to Sharia in scholars’ letters. Moreover, it was revealed that he warned the public to be careful of the “scientists” that are creating a negative opinion about Islam, and criticized non-sectarianism.

Reliability of the research results: Copies of Ahmad Sirhindi’s “Maktubat” in the main fund of the Manuscripts Department of the Institute of Oriental Studies named after Abu Rayhan Beruni of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan under inventory numbers №5858, №482, the lithograph kept under inventory number №5209 are explained by their reliance on a modern edition in Arabic⁵. The reliability of the research results is also reflected in the fact that the research is based on evidence, the use of modern comparative-historical methods, and the conclusions of it are approved by the authorized organizations.

The scientific and practical significance of the research results: The scientific significance of the research is explained by the scientific-theoretical conclusions about the role of Ahmad Sirhindi in Sufism and the fact that the work “Maktubat” is an important source in the formation of the Naqshbandi-Mujaddidi order, which will serve as a basis for future scientific research in the field.

The practical significance of the research is based on serving the creation of textbooks and manuals on subjects such as “Sufism”, “Sufi tariqahs”, “Religious studies”, “Islamic Studies”, “Islam and modernity”, “Islamic history”, “Cultural Studies”, “History of Uzbekistan”, “Source Studies”, “Historiography” in higher educational institutions, and improving the content of lectures and seminars.

Implementation of research results. Based on the scientific results of the study, importance of Ahmad Sirhindi’s “Maktubat” on the formation of Naqshbandi-Mujaddidi order:

149 of the 535 letters collected in Ahmad Sirhindi’s “Maktubat” had been sent to Badakhshan, Balkh, Bukhara, Khorezm, Kabul, and Samarkand regions of

---

⁵ Ahmad al-Faruqi as-Sirhindi. Maktubot from Imam Rabbani. // Prepared for publication by Rahmi Tura. T. 1. – Istanbul: Yasin Yayinevi, 2006. – 396 p.; Ahmad al-Faruqi as-Sirhindi. Maktubot from Imam Rabbani. // Prepared for publication by Rahmi Tura. T. 2-3. – Istanbul: Yasin Yayinevi, 2006. – 404 p.;

Central Asia to regulate the situation that arose in the area as a result of the misinterpretations of the issues of spiritual education (التربية الروحية), pir and murid - murshid (المرشد والمريد) and dhikr (الذكر) in the 17th century. Scientific conclusions drawn by the above-mentioned facts were used in compiling the textbook “Introduction to Sufism” and the explanatory dictionary “Terms of Sufism” (certificate No. 02-03/146 dated January 12, 2022 of the Committee for Religious Affairs under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan). As a result, this information served to form the concepts and ideas of students and readers about the practice of the Naqshbandi-Mujaddidi order;

The facts established by the study that in 22 messages of “Maktubat”, the author substantiated the reasons for the wide spread of the Naqshbandi tariqah in the world, that it is not specific to any particular region, is in harmony with the requirements of Sharia (المتطلبات الشرعية) and is able to respond to current issues of public life, were used by the Imam Tirmidhi International Research Center to prepare the translation and enriching the content of Sufi Allohoyor’s work “Sabatu-l-Ajziyin” (certificate No. 01-07/86 dated June 01, 2022 of the Imam Tirmidhi International Research Center). As a result, this contributed to the enrichment of the knowledge of the population about the teachings of the Naqshbandi;

As a result of Ahmed Sirhindi’s examination of the changes in Naqshbandiyya, it is revealed that the Sufis were overly devoted to karamat (الكرامة - extraordinary qualities given to the saints by Allah) - excessiveness in guluv, malamat (الملامة - blaming one’s nafs) - preoccupation with the faults of the nafs and wasting life, shatahat (الشطحات - suddenly spoken words in a state of divine intoxication) and these reforms in tariqah would cause plotting in the religion. Scientific conclusions stemming from these facts were used in the encyclopedia “Medieval scholars of the East”, commissioned by the Imam Bukhari International Research Center (certificate No. 02/185 of the Imam Bukhari International Research Center dated April 15, 2022). As a result, the essence of the issues related to the practice of the tariqah was revealed more in depth and served as an effective source for refuting the misinterpretations of various currents;

It is proved that Ahmad Sirhindi’s doctrine of wahdatu-sh-shuhud (وحدة الشهود - seeing the oneness of the Creator in existence), an alternative to the theory of wahdatu-l-wujud (وحدة الوجود - seeing the existence of God and the universe in one entity) of the 14th-16th centuries caused the reformation of views on the unity of the Creator and the created which is widely spread in the Islamic world. The scientific findings listed above were used in the development of TV show scripts “Takdimot” of the TV channel “O‘zbekiston tarixi” of the TV and radio channel “O‘zbekiston” (certificate No. 02-40/1137 dated July 6, 2021 of the TV and radio channel “O‘zbekiston”). The results of the study served to the broadening of knowledge about the essence of the concepts of “wahdatu-l-wujud” and “wahdatu-sh-shukhud”.

Approbation of the research results. The results of the study were discussed at a total of 8, including 5 national and 3 international scientific conferences.

Publication of the research results: 17 scientific works on the subject of research, including 9 articles in the scientific publications recommended for the publication of the main scientific results of dissertations of the Higher Attestation Commission of the Republic of Uzbekistan, and also including 5 in national and 4 in foreign journals.

The structure and scope of the dissertation: The dissertation consists of an introduction, three chapters, a conclusion, a list of sources and references and appendices, a total of 154 pages.

MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

In the **introduction** (annotation of dissertation) part of dissertation the significance and relevance of research subject, the appropriateness of current research with the development of technology and science of the republic, the level of study of the researched problem, the connection of the dissertation subject with the scientific research plans of the higher education institution where the dissertation is being carried out, the goals and objectives, objects and subjects, methods, scientific innovations and the practical results of the research, the reliability of research results, scientific and practical significance, the application, approbation, the information on the structure and announcement of the dissertation are presented.

The first chapter of the dissertation, entitled **“Theoretical and methodological bases of studying the history of Naqshbandi-Mujaddidi order”** describes the theoretical foundations of the study of the development of the Naqshbandi-Mujaddidi order in the 16th-17th centuries, the historical features of the formation of the Naqshbandi-Mujaddidi order, as well as the scientific works of Ahmad Sirhindi.

The first paragraph of the first chapter entitled *“Theoretical foundations of the study of the development of the Naqshbandi-Mujaddidi order in the 16th-17th centuries”* analyzes the studies exploring origins, history, theory, customs of this order, and studies the process of its spread in Central Asia.

This paragraph analyzes the special research on genesis, formation, and development of the “Naqshbandi-Mujaddidi” order and on the the order of the theoretician Ahmad Sirhindi’s work “Maktubat”. The disciples also made a great contribution to the spread of Sirhindi’s teachings. Particularly, one of the students of the scholar Sheikh Muhammad Hashim Kishmi in his book “Barakat” (Zubdatul-Maqamaat) paid special attention to the biography, genealogy, jurisprudence, tafsir, hadith of Ahmad Sirhindi, his great achievements in the study of external sciences, and analyzed his meetings with his teacher Baqi Billah, his caliphs, his disciples, his activities in the order, his letters on the foundations, principles of Islam and the teachings of mysticism and socio-political processes⁶.

Scholars in India and Pakistan have focused mainly on Sirhindi’s political and social activities. Leading Indian scholars Abul Hasan Ali Hasani Nadavi,

---

⁶ See Muhammad Hashim Kishmi. Barakat (Zubdatul maqomat). – Istanbul: Hakikat Kitabevi, 2011. – 416 p.

Muhammad Iqbal, Muhammad Abdulhaq Ansari, and the famous Pakistani scholar Mahmud Ahmad Ghazi have studied the life and work of the scholar, the state of Islam in the Mongol period during his lifetime, his views on religious and mystical issues, and his reforms from a historical-analytical approach.

A study by the Turkish mystic Ahmet Haksever illustrates that Ahmed Sirhindi trained disciples in the wide geographical area through his letters and was one of the most important figures in Naqshbandi history for critically examining tariqah and renewing and protecting it from outer vices⁷.

Anke von Kügelgen used comparative-historical and historical-systematic methods to study the life and activity of the Naqshbandi-Mujaddidi sheikhs in the late 18th and early 19th centuries, their education system, their madrasah educations that laid the foundation for the unique spread of enlightenment in Central Asia⁸.

To cover the theoretical basis of the study of the development of the Naqshbandi-Mujaddidi order, methods and theoretical conclusions of well-known local scholars: B.Babadjanov, H.Yuldashkhodjaev, A.Jumanazarov, M.Amonov using comparative historical, historical-systematic, and historical chronology were implemented.

The second paragraph, entitled “*Historical features of the formation of the Naqshbandi-Mujaddidi order*” studies the end of the 16th century and the beginning of the 17th century, which was marked as a new period in the development of the Naqshbandi order when the branch of the tariqah Naqshbandi-Mujaddidi emerged. Moreover, it has investigated the specific role of Ahmad Sirhindi Farooqi Rabbani (1564-1624), who lived in Sirhind, India in the late 16th and early 17th centuries, who was one of the theorists of the order and whose name is mentioned in a series of orders that are currently in use in our country.

Ahmad Sirhindi is also known by such honorable names as “Imam Rabbani” and “Mujaddidi alfi sani”⁹. Ahmad Sirhindi was first recognized as “Mujaddidi alfi sani” namely, the mujaddidi of the second millennium by Abdulhakim Siyolkuti (died in 1656), who was one of the great scholars of India and who honored his personality. Ahmad Sirhindi’s name was also the reason why the Naqshbandi order is called “Mujaddidiya”.

The advanced stages of the Naqshbandi-Mujaddidi order are studied in the dissertation. The Naqshbandi-Mujaddidi order has softened, moderated, and adapted the rules of mysticism that used to be in practice before to everyday life. This ensured the wider introduction of Naqshbandi-Mujaddidi into the broad masses of the population and played an important role in the socio-political, spiritual and cultural life of the peoples of Central Asia and the Middle East. The

---

⁷ See Ahmet Cahid Haksever. The Introspective Criticism in Maktubat of Imam Rabbani Ahmad Farooq Al-Sarhandi // Hitit University Institute of Social Sciences Magazine. – Istanbul, 2014. – P. 197-205.

⁸ See: Anke von Kügelgen. Die Entfaltung der Naqshbandīya Muğaddidiya im Mittleren Transoxanien vom 18. bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts: Ein Stück Detektivarbeit // Muslim Culture in Russia and Central Asia from the 18th to the Early 20th Centuries. Vol. 2: Inter-Regional and Inter-Ethnic Relations / Ed. by Anke von Kügelgen, M. Kemper, A. J. Frank. – Berlin, Klaus Schwarz Verlag, 1998. – P. 120-177

⁹ See Abul Hasan Ali al-Hasani an-Nadavi. Al-Imam as-Sirhindi hayatuhu wa a'maluhu. – Kuwait: Dorul Qalam, 1993. – P. 10.

Naqshbandi-Mujaddidi order was not limited to a specific region, but was widespread throughout the Muslim world, in particular, in India, Afghanistan, Kashgar, Kashmir, and the large centers of Transoxiana, such as Bukhara, Samarkand, Tashkent, Kokand, Shahrisabz, Namangan.

In the scientific work, it is revealed that many Sheikhs of Mujaddidiya founded local educational centers together with the branches of the Naqshbandi order that already existed in Central Asia. It has been found that the creation of a unique scientific and mystical environment in the region during the early period of the Naqshbandi-Mujaddidi order directly determined the development of its further stages.

The third paragraph, entitled *“The role of Ahmad Sirhindi in the development of the order”* describes how Ahmad Sirhindi brought up and perfected many Murids (one who seeks) during his time and wrote a number of excellent works on the order.

Ahmad Sirhindi’s activity in the order periods back to the first quarter of the 17th century. During this period, India was under the rule of Baburi Jalaluddin Muhammad Akbarshah (1551-1605) and Nuriddin Muhammad Jahangirshah (1605-1627). The relationship between Ahmad Sirhindi and these rulers would sometimes be tense and sometimes close¹⁰. The research reveals the Ahmad Sirhindi’s opposition to the policy of religious syncretism of Akbarshah.

Ahmad Sirhindi expressed his ideas and teachings with the help of his works. The scholar was in close contact with famous public officials, politicians, great scholars and mystics of his time. He wrote letters to them from India and sought to solve complex problems on various topics, newly discovered philosophical, mystical, and ideological problems. Letters addressed to the scholars of Transoxiana, where the Naqshbandi order was formed, have a special place in these correspondences. The research states that these letters were later collected by his disciples and became known as an independent work “Maktubat”.

At the Institute of Oriental Manuscripts named after Abu Rayhan Beruni, some of his works such as “al-Mabda wa-l-maod” (Beginning and Return), “al-Ma’arif al-laduniyya” (Laduni enlightenment), “Mukashafatu-l-Ghobiyya” (The Appearance of the Unseen World), and “Al-Maktubat” (Letters) are kept. Ahmad Sirhindi’s works have been a source of spirituality and a program for Sufis for centuries.

The second chapter of the dissertation is entitled **“Source analysis of Ahmad Sirhindi’s “Maktubat”**”, where the first paragraph named *“Codicological analysis of manuscripts of the work “Maktubat”*” analyzes the manuscripts of the work that have been preserved to the present day.

It was found that there are forty-eight manuscript copies of “Maktubat” in the main fund of the Manuscripts Department of the Institute of Oriental Studies named after Abu Rayhan Beruni of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, and their source analysis was carried out. The fact that there are so

---

¹⁰ Yuldashkhodjaev Kh. The role of Musa Khan Dahbidi in the development of the Naqshbandiya-Mujaddidiya order (XVIII century): cand.hist.scien. ...dis. autoref. – T.: UzR FA ShI, 2008. – P. 13.

many manuscript copies of the work in Uzbekistan indicates that it was widely used by the scholars of our country. Moreover, the fact that the manuscripts mostly belong to the 18th-19th century indicates that the work served as an important source not only in its time but also in the following centuries.

Furthermore, many manuscript copies of the work are kept in famous libraries and foundations around the world. In the research, the copies of manuscripts stored in the library of Turkey “Millet Genel” number 1745, in the library of Pakistan “Ganji Bakhsh” number 15544, and in the library of “Majlis Shuroi National” in Tehran city number 78047 were studied.

There are three manuscripts of the “Maktubat” have been completely preserved. There are cases in some manuscripts where only a certain part of the work has been preserved. The names of the letters of the work are highlighted separately. This is reflected in the marking of letters with red colors. Five lithographic copies of the work are kept under the inventory numbers №5209, №5210, №5774, №10123, and №11231 in the main fund of the Manuscripts Department of the Institute of Oriental Studies named after Abu Rayhan Beruni of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan.

The second paragraph of the second chapter is entitled “*General content and structural description of the work*”. The scholar’s work “Maktubat” was written in Persian language, and it is considered as a comprehensive work in terms of content. The collection consists of 535 letters and has been translated into Arabic, Turkish, Urdu, English and Turkic languages because of their importance. The volume of the letters of the work varies, some from a few lines, some to more than a few dozen pages depending on the scope and importance of the topic. The work includes issues of aqidah, Sharia, Sufism, tariqah, truth, and enlightenment.

During the study, Ahmad Sirhindi’s “Maktubat” was analyzed in the following four areas:

- Letters sent on aqidah and jurisprudential issues 31%;
- Letters on mystical views 40%;
- Letters on the acclaim of the Naqshbandi order 4%;
- It was found that 25% of the letters were sent on spiritual and moral issues.

However, this division does not fully reflect the directions of his letters. This is because there are many cases when these directions are mixed in the letters of a scholar. In some cases, one letter covered several directions, even all four of them. This analysis was developed based on the main content of each letter.

Ahmad Sirhindi’s letters have been compiled into a book by his students. Particularly, the first volume of the “Maktubat” was compiled in 1616 by one of the companions of Ahmad Sirhindi, Yormuhammad Jadid Badakhshi at-Talaqani¹¹. The second volume of the “Maktubat” was compiled in 1619 by his caliph Mavlana Abdulhay Hisari. The third volume was compiled in 1622 by another caliph, Khwaja Muhammad Hashim Kishmi Burhanpuri¹².

---

¹¹ Sheikh Ahmad Sirhindi also had a murid named Yormuhammad Qadim Badakhshi. They should not be misled.

¹² Kışmi, Muhammed Haşimi, Berakat Zübdetu’l-Makamat, cev.: A. Faruk Meyan. – Istanbul, 1976. – P. 229.

The first volume consists of 313 letters, the number which refers to the number of sahabahs that took part in the Battle of Badr. The second volume consists of 99 letters as a reference to the 99 names of Allah. The third volume is called “Ma’rifatul Haqa’iq” (to know the Truth), and it consists of 123 letters.

The first volume of the “Maktubat” was translated into Turkic language in 1838 by Sayyid Nafas ibn Muhammad Uroz, from the Mangit dynasty during the reign of Nasrullah. This sheikh lived in the Bashir district on the banks of the Amu Darya, neighboring Ersari Turkmens. This is also noticeable in the language of translation. However, the translator, interpreted only 202 letters from the first volume of “Maktubat”. This translation copies of Sayyid Nafas ibn Muhammad Uroz is registered under the number №8368 in the main fund of the Manuscripts Department of the Institute of Oriental Studies named after Abu Rayhan Beruni of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan.

The third paragraph of the second chapter is entitled “*Features of Ahmad Sirhindi’s Letters to Central Asian Sufi Sheikhs*”. Ahmad Sirhindi’s letters to Central Asia state not only the importance of mysticism, but also the daily practice of a Muslim, the requirements of the order, moral norms, and the need of staying away from various heresies and superstitions.

During the study, it was revealed that Ahmad Sirhindi sent a total of 149 letters in Central Asian Badakhshan, Balkh, Bukhara, Imkana, Khorezm, Khotan, Kabul, Kulob and Samarkand. 144 of the letters sent to these regions were written to specific persons that were given the titles of mir, sheikh, khoja, haji, sayyid, sayyid naqib sheikh, mullah, khoja mufti, who have political, scientific, spiritual and social influence and impact in the society.

The study found that Ahmad Sirhindi sent more letters to Central Asian cities such as Badakhshan, Kabul, Bukhara, and Kulob compared to other regions. The letters sent to Bukhara focus on the issues related to Sharia, tariqah, the strength of the people of Islam, the acquisition of knowledge, lust, superstitions and ways to achieve happiness. If so, the letters sent to Samarkand focus on the importance of Sufism, love, following Shariat, and zikr.

It can be seen from the letters which are sent to Central Asia that during this period, heresies and superstitions, as well as violations of Sharia law were on the rise in the region. In this situation, Ahmad Sirhindi’s letters helped to correctly analyze the Islamic aqidahs and to give correct solutions to issues related to the Sharia and the tariqah.

The third chapter of the dissertation, entitled “**The role of the work “Maktubat” in the Naqshbandi-Mujaddidi order**”, reveals the role of “Maktubat” in the formation of the Naqshbandi-Mujaddidi order and its current significance.

The first paragraph of the third chapter, entitled “*The role of the work “Maktubat” in the formation of the theoretical foundations of the Naqshbandi-Mujaddidi order*” states that the work “Maktubat” served as a program in the formation of the Naqshbandi-Mujaddidi order. The work embodies the theoretical foundations of the Naqshbandi-Mujaddidi order. It is revealed that the issues of

wahdatu al-wujud and other controversies in the teachings of Sufism are explained in a clear way.

Ahmad Sirhindi systematically criticized the philosophy of wahdatu al-wujud, which was established by Muhyiddin ibn Arabi (1152-1230), and introduced the new doctrine of wahdatu ash-shuhud against it by regulating the views of Alouddawla Simnani (died in 1336). Khoja Muhammad Porso (died in 1420), who played an important role in establishing the theoretical foundations of the Naqshbandi order, was also closely acquainted with Ibn Arabi's doctrine of wahdatu-l-wujud, and his influence can be seen in some of his works¹³. The doctrine of wahdatu-sh-shuhud has a special place in the next stage of development of Naqshbandi order. After Ahmad Sirhindi, the influence of the doctrine of wahdatu-sh-shuhud began to dominate in Naqshbandi order. However, in the period from Khoja Bahauddin Naqshband to Ahmad Sirhindi, the idea of wahdatu al-wujud was put forward among the representatives of the Naqshbandi doctrine¹⁴. The study reveals that several letters written by Ahmad Sirhindi were aimed at propagating his theory of wahdatu-sh-shuhud.

Moreover, the dissertation criticizes the issues that Ahmad Sirhindi cites his contradictory views of the Sufis on shatahat in Sufism

Also, in the dissertation, Ahmed Sirhindi cited the conflicting opinions of the Sufis on the issue of Shatahot in sufism, stating that he is against Shatahot that leads to open disbelief and do not accept ta'wil, he illustrated them as useless words, he considered the excessiveness of blame as error, excessive attention is paid to the issue of karamat, the lust of the soul the criticism of the murshids, who carry out the work of pirism despite their shortcomings is highlighted within the analysis of the letters presented in the work "Maktubat".

Ahmad Sirhindi's "Maktubat" has a special place in the next development stage of mysticism. Most of the letters written by the scholar are significant in that they are devoted to shedding light on mystical concepts related to the teachings of mysticism.

In the second paragraph of the third chapter, entitled "*Coverage of issues related to the practice of order in the work*" the interpretation of practices such as dhikr, muraqabah, pir-murid relationship, rabita, sama, mujahadah and the continuous self-confinement in the "Maktubat" have been studied.

In many of his letters, Sirhindi highlights the ideas that reflect the perfection of the Naqshbandi order, emphasizing the need to adhere to the true principles of this path in order to achieve true perfection. He also stated that some Sufis do not know the Sharia's rules, do not follow the Sunnah of the Prophet (p.b.u.h.), and notes that the heresies that they are bringing into the Naqshbandi order are very dangerous¹⁵.

---

¹³ Navruzova G. The doctrine of unity in Naqshbandi. – Bukhara: Proceedings of the Republican scientific-practical conference "Naqshbandi doctrine and our national spirituality", dedicated to the 690th anniversary of Hoja Bahouddin Naqshband. 2008. – P. 52.

¹⁴ Turar U. History of Sufism. – T.: Istiqlol, 1999. – P. 157.

¹⁵ See: Imam-i Rabbani Ahmed Farouk es-Serhandi, al-Mektubat. Istanbul: Fazilet Publishing House, 2017. – P. 131.

In the dissertation, Ahmad Sirhindi argued that performing practices such as zikr-bil-jahr, sama, which are considered acceptable by some Naqshbandi sheikhs, do not correspond to the principles of the tariqah, namely, his criticism of the violation of the rule of “khilvat dar anjuman” for continuous self-confinement was explained on the basis of the work “Maktubat” by the scholar.

The third paragraph of the third chapter is entitled “*The significance of the work “Maktubat” in the solution of social problems in modern tariqah*”. Today, with the growing interest of the population in mysticism, it is noticeable that different views and practices are emerging. Ahmad Sirhindi also faced similar problems in his time and wrote “Maktubat” in order to reform them.

In the process of the research, it was proved that the scholar’s “Maktubat” is important for the treatment of newly emerging fake orders, their activities that worry the society, including the activities of some undeserving sheikhs and the indulgence of their murids in unreasonable actions. Moreover, in relation to the activities of religious communities that dance and chant, which are spreading on social networks, it is stated in the work “Maktubat” Naqshbandi, sheikhs did not consider sa’mo and dancing permissible.

There are conflicting opinions about fard and nafl worship in modern tariqah. If the rules of Sharia are changed according to the wishes of the people, then the greatness of Sharia will be doubted. Ahmad Sirhindi’s letters describe the current issues of Sharia, ways of purifying and educating the soul, the relationship between Sharia and tariqah, fulfilling the fard deeds, following the Sunnah and manners, not paying too much attention to nafl deeds before the fard deeds, not consuming the Pir’s ablution water by the murids and refraining from worshipping one’s Pirs or other people.

Currently, there are perverted views that a person who joins an order does not need knowledge and even it is better to leave it. Ahmad Sirhindi’s 18th¹⁶ letter to Muhammad Baqibillah in “Maktubat” states that there is much knowledge in the order and it is the result of people’s research. The need to master all the knowledge available in the world was explained using real-life examples.

The work of Ahmad Sirdindiy which is “Maktubat” takes crucial place in reflecting the basis of Sufism. This work demonstrated as a purity of attention, spiritual and moral traits. The work not only for that times but for current period performs the task of programming. It takes important place in bringing up a perfect person in letters The mentioned virtue of science, fulfilling human duty, not to be mistaken from the way of guidance.

CONCLUSION

The importance of Ahmad Sirhindi’s “Maktubat” in the formation of the Naqshbandi-Mujaddidi order has been studied and the following conclusions have been drawn within the framework of the stated goals and objectives:

---

¹⁶ See Ahmad al-Faruqi as-Sirhindi. Maktubot from Imam Rabbani. // Prepared for publication by Rahmi Tura. T. 1. – Istanbul: Yasin Yayınevi, 2006. – P.25.

1. In the late 16th and early 17th centuries, the Naqshbandi-Mujaddidi branch emerged as a branch of the Naqshbandi order. Researches had been conducted by Western and Eastern scientists on the origin, formation, history, teachings, theory, and traditions of this order based on a comparative historical, historical-analytical approaches. These methods serve as a scientific-theoretical basis for studying the history of the Naqshbandi-Mujaddidi order and analyzing its features. Researching the history and teachings of the Naqshbandi-Mujaddidi tariqah has provided important results aimed at determining the place of Sufi sheikhs in society. The Naqshbandi-Mujaddidi sheikhs had a great influence on the socio-political, religious, and cultural life of Central Asia and India. Among the people of Central Asia, India, Turkey and many other countries, they tried to strengthen the Islamic religion, and the teachings of Sufism, to unite them around a single idea and thereby to end the ideological disunity.

2. Ahmad Sirhindi reviewed the teachings of the Naqshbandi order based on Sharia criteria and cleaned it of various wrong beliefs and practices. His main contribution was to adapt Sufism and tariqah to the Sunni matlab, and to purge it of some heresies and superstitions that appeared in the later period. After Ahmad Sirhindi, the Naqshbandi order came to be known as the Naqshbandi-Mujaddidi, that is, “renovator” or “renewed”. The scholar always tried to preserve the prestige of the Naqshbandi-Mujaddidi order. During his work in the tariqah, Sirhindi later established madrasahs and khanaqahs to promote his teachings. Sharia, usul, fiqh, kalam, and mysticism were taught in depth in these centers. As a result of such activities, the Naqshbandi-Mujaddidi order spread widely among the Sunni population.

3. In order to carry out the source analysis of the currently available manuscript copies of the work “Maktubat”, 48 manuscript copies of the work in the main collection of the manuscripts department of the Institute of Oriental Studies named after Abu Rayhan Beruni of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan were identified and codicologically analyzed. Manuscript copies of the work kept in foreign libraries were also identified. These manuscripts were written mainly in the 18th-19th centuries. It is stated in the manuscripts of the work were compiled by Ahmed Sirhindi’s students Muhammad Badakhshi Talaqani, Abdulhai bin Khoja Chokar Hisari and Khoja Muhammad Hashim Keshmi. Most of the manuscripts have been preserved intact. In manuscript copies of the work, its name comes up as “Maktubat” or “Maktubati Imam Rabbani”.

4. Based on the sources, it was revealed that the structure of the work consists of 3 volumes and 535 letters. The letters are arranged chronologically with the dates of the year, as well as grouped according to the period in which they were sent. This work has been translated into Arabic, Turkish, Urdu, English, and Turkic languages. In this work, valuable opinions of the Sheikh to the contemporary scholars, companions, and enthusiasts about the aqidah, Sharia, tariqah, etiquette issues, valuable teachings about human and theology, and their answers to the questions related to human spirituality and spiritual education are

summarized and are important in learning about theoretical and practical views of Naqshbandi-Mujaddidi tariqah.

5. Ahmad Sirhindi sent letters to Sheikh Mavlana Muhammad Siddiq Keshmi, Sheikh Tahir Badakhshani, Khoja Muhammad Hashim Keshmi, and Badriddin Sirhindi, the people that played an important role in the introduction and spread of the Naqshbandi-Mujaddidi order in Transoxiana. The letters cover mysticism and its essence, the role of education in human life, the heresies and superstitions that were entering the teachings of mysticism, their prevention, and the contribution of teachings in the propagation of the Naqshbandi order. Meanwhile, the meaning of such concepts in mysticism as “truth”, “enlightenment”, “kashf”, “istidlal”, “anger”, “annihilation” and “subsistence” are explained based on the verses and hadiths in Qur’an.

6. The role of Ahmad Sirhindi’s “Maktubat” is important in strengthening the scientific and theoretical foundations of the Naqshbandi-Mujaddidi doctrine. The scholar consistently elaborated the theory in Naqshbandi-Mujaddidi order about mythic contemplation of wahdatu ash-shuhud, not wahdatu al-wujud based on the rule that “everything is from him”. He believed that the understanding of the truth of wahdatu ash-shuhud is superior to that of wahdatu al-wujud. As a result of the scholar’s interpretation of the theory of wahdatu ash-shuhud through his letters, it spread widely in the teachings of the Naqshbandi-Mujaddidi order in Central Asia from the 18th to the beginning of the 19th century. With the examples from the Qur’an and the Sunnah, he also explained the Sufis’ overemphasis on the issue of karamat, and their contradictory statements as a result of shatahat, their overdoing of self-confinement and malamah were wrong.

7. Ahmad Sirhindi chose the ways of Bahauddin Naqshband in interpreting the practices of dhikr, muraqaba, pir-murid relationship, rabita, sama, continuous self-confinement, and mujahadah. Therefore, he expressed the opinion that if a person wears the khirqa of murid from a sheikh, he cannot wear it from another, but at the same time, he has the right to learn the teachings of tariqah from another sheikh and to talk with another one. Ahmad Sirhindi further developed this idea and put forward views that if the murid wants to change his guidance, he is allowed to choose another sheikh. Through his letters, he explained the superiority of hafi dhikr over dhikr jahri, and called the people to leave Naqshbandi taxes, sama and dhikr jahri. At the same time, he criticized the continuous self-confinement saying that it contradicts the principle of “khilvat dar anjuman”.

8. Some of the issues mentioned in Ahmad Sirhindi’s letters, such as paying too much attention to nafl deeds instead of fulfilling the fards deeds, murids consuming the sheikh’s ablution water, worshiping their pirs and performing jahri dhikr practices, contrary to existing traditions can still be seen in the activities of some tariqahs. The work “Maktubat” is important because it is an important source based on facts and exemplary evidence in explaining the main goals and objectives of mystical teachings against the ideas and practices of today’s fake tariqah leaders, which deviate from the essence of Sufism.

As a result of the research, the following suggestions and recommendations were developed:

1. In order to facilitate the young researchers who want to study the history of Sufism objectively based on original sources, in cooperation with the Center of Islamic Civilization in Uzbekistan, the selection of the work “Maktubat” in the Uzbek language which contains the main ideas of Ahmad Sirhindi to be translated and published.

2. Preparation of a manual for specialists in the field of religion and enlightenment entitled “Ahmad Sirhindi’s teachings” at the International Islamic Academy of Uzbekistan on the texts of the work “Maktubat” with comments of tariqah treatment;

3. Creation of an e-platform in cooperation with the State Committee for Tourism Development for Indian pilgrims to visit the monuments of Central Asian Sheikhs and to develop tourist routes in order to study the history of Uzbek-Indian relations in-depth and to attract Indian mystics to our country.

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ DSc.35/30.12.2019.Is1/Tar/F.57.01 ПО
ПРИСУЖДЕНИЮ УЧЁНЫХ СТЕПЕНЕЙ ПРИ
МЕЖДУНАРОДНОЙ ИСЛАМСКОЙ АКАДЕМИИ УЗБЕКИСТАНА**

МЕЖДУНАРОДНАЯ ИСЛАМСКАЯ АКАДЕМИЯ УЗБЕКИСТАНА

МИРЗАЕВА ФЕРУЗАХОН АХМАДЖОН КИЗИ

**ЗНАЧЕНИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ “МАКТУБОТ” АХМАДА СИРХИНДИ
В ФОРМИРОВАНИИ ТАРИКАТА НАКШБАНДИЯ-МУДЖАДДИДИЯ**

24.00.01 – История и источниковедение ислама

**АВТОРЕФЕРАТ ДИССЕРТАЦИИ ДОКТОРА ФИЛОСОФИИ (PhD)
ПО ИСТОРИЧЕСКИМ НАУКАМ**

Ташкент – 2022

Тема диссертации доктора философии (PhD) зарегистрирована Высшей аттестационной комиссией при Кабинете Министров Республики Узбекистан за № В2019.1.PhD/Is17

Диссертация выполнена в Международной исламской академии Узбекистана.

Автореферат диссертации на трёх языках (узбекский, английский, русский (резюме)) размещён на веб-странице Научного совета (www.iiau.uz) и на Информационно-образовательном портале «ZiyoNET» (www.ziynet.uz).

Научный руководитель:

Усмонов Иброхим Собирович

кандидат исторических наук, доцент

Официальные оппоненты:

Мадаева Шахноза Омонуллаевна

доктор философских наук, профессор

Амонов Мехрожддин Узбекович

доктор философии (PhD) по историческим наукам

Ведущая организация:

Андижанский государственный университет

Защита диссертации состоится «___» сентября 2022 года в _____ часов на заседании Научного совета DSc.35/30.12.2019.Is1/Tar/F.57.01 при Международной исламской академии Узбекистана (Адрес: 100011, г. Ташкент, ул. А.Кадыри, 11, Тел: (99871) 244-00-56; факс: (99871) 244-00-65; e-mail: info@iiau.uz).

С диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре Международной исламской академии Узбекистана (зарегистрирована за № 93). (Адрес: 100011, город Ташкент, улица А. Кадыри, 11. Тел.: (99871) 244-00-56), Факс: (99871) 244-00-65, e-mail: info@iiau.uz).

Автореферат диссертации разослан «___» августа 2022 года.
(реестр протокола рассылки №06 от 6 августа 2022 года.)

Д.Р. Махсудов

Председатель Научного совета по присуждению ученых степеней, доктор исторических наук (DSc), доцент

С.А. Рустамий

Ученый секретарь Научного совета по присуждению ученых степеней, доктор филологических наук (DSc), доцент

З.М. Исломов

Председатель научного семинара при Научном совете по присуждению ученых степеней, доктор филологических наук, профессор

ВВЕДЕНИЕ (аннотация диссертации доктора философии (PhD))

Цель исследования заключается в раскрытии роли произведения Ахмада Сирхинди «Мактубот» в формировании тариката накшбандия-муджаддидия.

Объектом исследования определено произведение Ахмада Сирхинди «Мактубот».

Предметом исследования является роль и значение мистических воззрений Ахмада Сирхинди в формировании муджаддидийской ветви тариката накшбандия.

Научная новизна исследования состоит в следующем:

установлено, что 149 писем из 535, составленных Ахмадом Сирхинди в целях упорядочения понятий “духовное воспитание” (التربية الروحية), “наставник-ученик” (المرشد والمريد), “зикр” (الذكر), которые в XVII веке в Центральной Азии подверглись искажению, были направлены в такие регионы, как Бадахшан, Балх, Бухара, Хорезм, Кабул, Самарканд;

доказан факт, что в 22 посланиях «Мактубот» автор обосновал причину широкого распространения тариката накшбандия в мире тем, что он не является специфичным для какого-либо отдельно взятого региона, а также находится в гармонии с требованиями шариата (المتطلبات الشرعية) и способен отвечать на злободневные вопросы общественной жизни;

раскрыто, что в результате проведения Ахмадом Сирхинди внутренней ревизии изменений, имевших место в накшбандия, он обосновал, что крайнее увлечение караматом (الكرامة – исключительные качества, дарованные Аллахом) содействует подвержению гулу (чрезмерность), одержимость маламатом (الملامة – самопорицание), что ведет к чрезмерной хуле и растрате времени в сосредоточении пороками эго, высказывания шатахот (الشطحات – востороженные мистические слова в состоянии духовного опьянения), порождают смуту в религии;

обосновано, что учение Ахмада Сирхинди «вахдату-ш-шухуд» (وحدة الشهود – видение Бога в единстве), противопоставленное теории «вахдату-л-вуджуд» (وحدة الوجود – единство бытия) стало причиной реформы взглядов о единстве Создателя и создания, широко распространенные в исламском мире в XIV – XVI веках.

Внедрение результатов исследования. На основании научных результатов исследования роли произведения Ахмада Сирхинди «Мактубот» в формировании ордена накшбандия-муджаддидия:

научные выводы о том, что 149 писем из 535, составленных Ахмадом Сирхинди в целях упорядочения понятий “духовное воспитание” (التربية الروحية), “наставник-ученик” (المرشد والمريد), “зикр” (الذكر), которые в XVII веке в Центральной Азии подверглись искажению, были направлены в такие регионы, как Бадахшан, Балх, Бухара, Хорезм, Кабул, Самарканд, были использованы при составлении учебного пособия «Введение в суфизм» и толкового словаря «Термины суфизма» (справка № 02-03/146 от 12 января 2022 года Комитета по делам религий при Кабинете Министров Республики

Узбекистан). В результате, эта информация послужила формированию понятий и представлений у студентов и читателей о практике тариката накшбандия-муджаддия;

установленные исследованием факты о том, что в 22 посланиях «Мактубот» автор обосновал причину широкого распространения тариката накшбандия в мире тем, что он не является специфичным для какого-либо отдельно взятого региона, а также находится в гармонии с требованиями шариата (المتطلبات الشرعية) и способен отвечать на текущие вопросы общественной жизни, были использованы Международным научно-исследовательским центром Имама Термизи для подготовки перевода труда «Саботу-л-Ожизийн», (справка № 01-07/86 от 01 июня 2022 года Международного исследовательского центра Имама Термизи). В результате, это способствовало обогащению знаний населения об учении накшбандия;

научное заключение о том, что в результате проведения Ахмадом Сирхинди внутренней ревизии изменений, имевших место в накшбандия, было обосновано, что крайнее увлечение караматом (الكرامة – исключительные качества, дарованные Аллахом) содействует подвержению гулу (чрезмерность), одержимость маламатом (الملامة – самопорицание) ведет к чрезмерной хуле и растрате времени в сосредоточении пороками эго, высказывания шатахот (الشطحات – востороженные мистические слова в состоянии духовного опьянения) порождают смуту в религии, было использовано в энциклопедии «Ученые Ближнего Востока», подготовленной по заказу Международного научно-исследовательского центра Имама Бухари (справка № 02/185 Международного научно-исследовательского центра Имама Бухари от 15 апреля 2022 года). В результате, сущность вопросов, связанных с практикой тариката, раскрылась шире и послужила действенным источником для опровержения неверных толкований разных течений;

обосновано, что учение Ахмада Сирхинди «вахдату-ш-шухуд» (وحدة الشهود – видение Бога в единстве), противопоставленное теории XIV – XVI веков «вахдату-л-вуджуд» (وحدة الوجود – единство бытия), стало причиной реформы взглядов о единстве Создателя и создания, широко распространенные в исламском мире, было использовано при разработке сценариев телепередачи «Такдимот» телеканала “O‘zbekiston tarixi” телерадиоканала “O‘zbekiston” при ГУК «Национальная телерадиокомпания Узбекистана» (справка № 02-40/1137 от 6 июля 2021 г. телерадиоканала “O‘zbekiston”). Результаты исследования послужили формированию широких знаний о сущности понятий «вахдату-л-вуджуд» и «вахдату-ш-шухуд».

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения, списка использованных источников и литературы, а также приложения, объем исследования состоит из 154 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
THE LIST OF PUBLISHED WORKS
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ

I бўлим (Part I; Часть I)

1. Mirzaeva F.A. Nakshbandiya - the role of the mujaddid sect in the development of the social life of the peoples of Central Asia // ISJ Theoretical & Applied Science. – Philadelphia, 2019. – №11. – P. 633-635. (Global Impact Factor: 6.630).

2. Mirzaeva F.A. The explanation of Nakshbandi order in “Maktubat” by Ahmad Sirhindi // EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR)- Peer Reviewed Journal. EPRA Publishing. 2(6)/ 2020. – P. 37-38.

3. Мирзаева Ф.А. Нақшбандия-муҷаддида тарикатлари тарихи // Жамият ва инновациялар. – Тошкент, 2021. – №2. – Б. 45-55. (24.00.00; № 22).

4. Мирзаева Ф.А. Нақшбандия-муҷаддида тарикати ривожини ўрганишнинг назарий асослари // Исломотафаккури. – Тошкент, 2021. – № 4. – Б. 72-76. (24.00.00; № 22).

5. Мирзаева Ф.А. Мактубот – муҳим манба // Ҳидоят. – Тошкент, 2022. – № 5. – Б. 25. (24.00.00; № 22).

6. Мирзаева Ф.А. Аҳмад Сирҳиндийнинг “Мактубот” асарида тасаввуф таълимотига доир масалаларнинг баёни // Самарқанд давлат университети илмий ахборотномаси. – Самарқанд, 2022. – № 2. – Б. 83-87. (24.00.00; № 22).

7. Мирзаева Ф.А. Аҳмад Сирҳиндийнинг “Мактубот” асарида умуминсоний ва диний ғояларнинг ёритилиши // Миллий тараққиёт: Хавфсизлик, барқарорлик ва аҳил қўшничиликни мустаҳкамлашнинг долзарб масалалари. Республика илмий-амалий анжуман материаллари. – Фарғона, 2019. – Б. 486-489.

8. Мирзаева Ф.А. XVII-XVIII асрларда Бухорода нақшбандия-муҷаддида тарикати шайхларининг фаолияти // Бухоронинг ислом цивилизациясидаги ўрни ва унга қўшган ҳиссаси. Халқаро илмий-амалий анжуман (видеоконференция) материаллари тўплами. –Бухоро, 2020. – Б. 544-547.

9. Mirzaeva F.A. Ahmed Sirhindi and his scientific and spiritual heritage // Актуальные вопросы современной науки. Материалы VI международной научно-практической конференции. – Новосибирск. «Академия бизнеса», 2020. – С. 25-27.

10. Мирзаева Ф.А. Аҳмад Сирҳиндийнинг “Мактубот” асарида “Ваҳдату-ш-шуҳуд” назариясининг ёритилиши // International Multidisciplinary Scientific Conference. Global Humanity Congress. Hosted from Berlin, Germany. 2021. – P. 79-82.

II бўлим (Part II; Часть II)

11. Мирзаева Ф.А. Ўрта Осиёда Нақшбандия-мужаддия тариқати ривожининг ўзига хос хусусиятлари // ФарДУ илмий хабарлар. – Фарғона, 2019. – № 6. – Б. 58-60. (07.00.00; № 32).

12. Mirzaeva F.A. Compare the work of Ahmad Sirhindi “Maktubat” with the work of a scientist who contributed to the basic theory of naqshbandi // Экономика и социум. – Москва, 2020. – № 9. – С. 43-45.

13. Mirzaeva F.A. The Relationship of Naqshbandi-Mujaddidi with other orders in Central Asia // Journal of Innovations in Social Sciences. 2(1)/ 2021. – P. 50-52.

14. Мирзаева Ф.А. Нақшбандия тариқатининг баркамол инсонни шакллантиришдаги ўзига хос жиҳатлари // Динийлик ва дунёвийлик ёшлар нигоҳида. Республика илмий-амалий анжуман материаллари тўплами. – Тошкент, 2010. – Б. 122-124.

15. Мирзаева Ф.А. Нақшбандия-мужаддия тариқатининг шаклланиш тарихи // Диншуносликнинг долзарб муаммолари. Республика илмий-амалий анжуман материаллари тўплами (3-қисм). – Тошкент, 2011. – Б. 341-344.

16. Мирзаева Ф.А. Нақшбандия-мужаддия тариқатида таълим соҳаси // Диншуносликнинг долзарб муаммолари. Республика илмий-амалий анжуман материаллари тўплами (4-қисм). – Тошкент, 2012. – Б. 265-268.

17. Mirzaeva F.A. Naqshbandiya-the sphere of education within the framework of the mujaddidiyu sect // Наука и техника. Мировые исследования. Материалы III международной научно-практической конференции. – Москва. «Академия бизнеса», 2020. – С. 6-8.

Автореферат «Жамият ва бошқарув» журнали таҳририятида таҳрирдан ўтказилиб, ўзбек, рус ва инглиз тилларидаги матнлар ўзаро мувофиқлаштирилди.

Босмахона лицензияси:

9338

Бичими: 84x60 ¹/₁₆. «Times New Roman» гарнитураси.
Рақамли босма усулда босилди.
Шартли босма табағи: 3,5. Адади 100 дона. Буюртма № 40/22.

Гувоҳнома № 851684.
«Тирографф» МЧЖ босмахонасида чоп этилган.
Босмахона манзили: 100011, Тошкент ш., Беруний кўчаси, 83-уй.